

SZ. GÁBOR ÁGNES

EGY „POÉTAI COMPLIMENT” TÖRTÉNETE

Ritoók Zsigmondnak, e téma inventarának¹ és
Weber Antalnak, első mesteremnek ajánlom.

Amikor az *Észrevételek*...² utolsó lapjait olvasva Berzsenyi egyik meglepően merész kijelentéséhez érünk, még sejtelmünk sincs arról, hogy egy régi „ügy” végkifejletének tanúi vagyunk. Ebben a tanulmányban a korábban mélyen megsértett, ám időközben elméletileg hallatlanul felkészültté és lényegesen fegyelmezettebbé vált költő látszólag lehengerlő magabiztossággal zúzza porrá egykori recenziusének érvrendszerét, és a „diadalmas” kádencia³ előtt nem sokkal – meggyőződése szerint tudatosan (de még mindig indulatosan) túlozva – Horatius egyik ódája fölé helyezi a maga korábbi – egyébként „legegyügyűbbnek” tartott és Kölcsey által is kifogásolt – versét. *A bonyhai grottát* méri össze az *Ad Venerem* címmel ismert nyolcsoros ódával, így módon: „Ezen gúnyolt darabok között legegyügyűbb *A bonyhai grotta*, de mégis több van ebben is mondva, mint *Horác*nak ugyanily tárgyú ódájában (L. I. k. óda 30.). *Horác* név szerint hívja az isteneket *Glycera Larariumába*, én pedig azokat jelképeikben hívom, s ez poétaiabb hívás, mint amaz, csak hogy a *pálmát*, *myrtust* s t. meg kell a bodzabokortól választani. *Horác* megelégszik a hívással, de én messzebb is terjeszkedem. Így van a dolog a többiekkel is; mindenütt *festve*, nem pedig *mondva* van a gondolat, mely nem hibája, hanem fő karaktere a poézisnak.”⁴

A két verset egymásra vonatkoztatni: meghökkentő, de *nem alaptalan*. A „Grottát” – „a poézis fő karaktere” tekintetében – sikerültebbnek, többnek tartani: vakmerőség, de *nem egészen jogtalan*. Miért nem alaptalan, miért nem jogtalan? Nézzük előbb Horatiust!

¹ RITOÓK Zsigmond, *Horatius és Berzsenyi: Előadás a Latintanárok Országos Szakmai és Módszertani Továbbképzésén*, 1999. november 5. (kézirat).

² BERZSENYI Dániel, *Észrevételek Kölcsey recenziójára* (1825) = BERZSENYI Dániel *Művei* – KIS János *Emlékezései*, vál., szöveggond., jegyz. OROSZ László, Bp., Szépirodalmi, 1985, 234–268 (Magyar Remekírók). – A továbbiakban ezt a Berzsenyi-kiadást idézem, a szerző említése nélkül (id. kiad.).

³ „...mert tudjuk azt, hogy az emberek gyakran csak azért kezdenek és sanctionálnak holmi csecsebecséket a literatúrában, hogy *Correggióval* elmondhassák: *Én is festő vagyok!* De jól mondá Batteux, hogy *A tudományoknak a gótok annyit nem ártottak, mint a hiú elmék.*” *Észrevételek*..., id. kiad., 268 (BERZSENYI kiemelései).

⁴ *Észrevételek*..., id. kiad., 266 (BERZSENYI kiemelései).

O Venus, regina Cnidi Paphique,
sperne dilectam Cypron et vocantis
ture te multo Glycerae decoram
transfer in aedem.

Fervidus tecum puer et solutis
Gratiae zonis properantque Nimphae
et parum comis sine te Iuventas
Mercuriusque.⁵ (Carm. I,30.)

„Horác név szerint hívja az isteneket...” Tényleg így van, de valójában csak *Aphrodité–Venust* hívja a római költő; arra kéri Cnidos és Paphos istennőjét, hogy „taszítsa el”, hagyja ott (*sperne*) Cyprost is, és telepedjék át (*transfer [te]*) az őt rituálisan, sok tömjénnel hívó (*vocantis ture te multo*) szerelmese, *Glycera* „illően díszes”⁶ szentélyébe (*decoram ... in aedem*). S valóra is válik a *kettős* óhaj, a költő és *Glycera* fohásza. Horatiusnál tehát – az első jelentés szintjén – Venus „hívásáról”, rituális „áttelepítéséről” van szó, s a többi istent azért nem szükséges *hívni*, mert Venus távoztakor maguktól sietnek (*properant*), vele együtt (*tecum*), *Glycera* szentélyébe (*Glycerae ... in aedem*). Venus áttelepülése és megjelenése *eleve szakrális* (Horatiusnál – a második olvasat szintjén – talán már „csak” *metaforikus*) *kísérő* jelenségekkel jár, s a korábbihoz hasonló körülményeket teremt az istennő új „kultuszhelyén” is: ahol ő van, ahol ő megjelenik, ott szükségképpen jelen van minden és mindenki, aki (ami) az ifjúság (*Iuventas*), a báj (*Gratiae*), az érzéki vágy (*fervidus puer: Erósz–Amor*), a rábeszélés vagy közvetítés (*Hermész–Mercurius*) s a testi odaadást jelképező megoldott öv (*solutis ... zonis*) örök emberi törvényével, a szerelem rítusaival függ össze. Az már a hagyomány és az óda értelmezéséhez tartozik, hogy *miért éppen ezek az istenek Venus kísérői*. Különösen *Mercuriusra* vonatkozhat a kérdés.⁷ Berzsenyi versét illetően azonban ez – mellékes. *A bonyhai grottát* „ugyanily tárgyú”-nak érzi,⁸ s azt állítja, hogy bár a Kölcsey által „gúnyolt dara-

⁵ [Quintus] HORATIUS [Flaccus], *Ódák és epódoszok*, szövegmond., bev., jegyz. BORZSÁK István, Bp., Tankönyvkiadó, 1975, 150–151 (Auctores Latini, 18). Az óda SZABÓ Lőrinc fordításában: „Óh, Venus, Cnidos s Paphos égi hölgye, / hagyd el ékes Ciprusod és repülj át / tömjénnel hívó Glycerám varázs-szép / földi lakába! // A tüzes Fiú, s övük oldva mind a / Gráciák, mind-mind ide, és a Nimfák / és a nélküled komor Ifjúság is / Mercuriusszal!” Quintus HORATIUS Flaccus, *Ódák*, szerk. ZSOLT Angéla, Bp., Európa, 1985, 54 (Lyra Mundi).

⁶ A *decoram* alakot fordítja találóan és szellemesen két szóval BORZSÁK István. Ennek alapja az, hogy a *decorus* 3 melléknév jelenthet ’díszes, ékes’-t is, de alapjelentése: ’illedelmes, illendő, illő’, minthogy etimológiailag a *deceo* ’illik, illendő’ igére megy vissza. A kontextusban valóban egybevillan a két jelentés. Vö. 5. jegyzet.

⁷ Erről részletesen ír SZILÁGYI János György, *Mercuriusque* = Sz. J. Gy., *Paradigmák: Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*, Bp., Magvető, 1982, 21–30.

⁸ Berzsenyi pontosan fogalmaz: a *tárgy* – vagyis egy *lényegi meghatározó* – azonosságról beszél, de egyébről, pl. versformai, diszpozíciós, szerkezeti stb. azonosságról nem. Pedig Horatius nyolcsorosának vannak ilyen – szembetűnőbb, de talán „olcsóbb” – nyomai, három kisebb költeményében is. *A tavasz* című (1800–1804 között), melyet Horatius egy másik ódájára, a Sestius-ódára („Solvitur acris hiems...”, *Carm.* I,4), Gessner tavasz-versére és az anakreontikára szokás visszavezetni, egyrészt formailag szintén sapphicum,

bok között legeggyűbb [...] de mégis több van ebben is mondva, mint...” Horatius ódájában, mert „Horác megelégszik a hívással, de én messzebb is terjeszkedem.”

Két kérdésre keressük tehát a választ. *Miért titulálta Berzsenyi „legeggyűbbnek” ezt a versét? S milyen vonatkozásban tartotta mégis „többet” mondónak, „messzebb” terjeszkedőnek Horatius 1,30-as ódájánál?* Kezdjük a könnyebbnek ígérkező, de hosszadalmasabb *első* kérdéssel!

A költő nyilvánvalóan híres, nagy verseihez képest ítélte „legeggyűbbnek” ezt a költeményt – gondolnánk.⁹ Ha önmagában ez igaz is, mégsem elegendő az alapos – és lehetőleg helytálló – válaszhoz. Ezért először a költemény „környezetét”, keletkezési körülményeit kell megvizsgálnunk. A kiemelt és idézett szövegrészleten túl, az *Észrevételek...* több más helyén is szóba kerül *A bonyhai grotta*, sőt: e nagy tanulmányon kívül is hivatkozik rá vagy szól róla a költő, nevezetesen az *Antirecenzióban* és leveleiben.¹⁰ E szöveghelyeket időrendben felsorakoztatva és alaposan szemügyre véve egy olyan mozaikkép rajzolódik ki előttünk, amely választ adhat még további kérdésekre is. *A bonyhai grotta* keletkezéstörténete azonban egy másik, korábbi költemény váratlan sikerével kezdődik.

Döbrentei Gábor 1812. június 20-án írt *először* Berzsenyinek.¹¹ Levelében közli, hogy Kazinczytól megkapta a költő három versét.¹² Minthogy el volt ragadtatva távoli roko-

másrészt a harmadik strófában ugyanazzal az alakzattechnikával jeleníti meg Flóra istennőt és allegorizált fogalmakból álló kíséretét, mint Horatius Venus kíséretét: „Flóra zsenget nyújt mosolyogva néki. / Nyomdokin rózsák s violák fakadnak, / A vidám Tréfák, Örömek, Szerelmek / Lejtnek utána.” Ugyanez a technika bukkan fel *Az ifjúság* című (1804 után), hexameteres, klasszicizáló himnuszában is: „Társaid, a mindig nevető Kedv, Tréfa, Barátság, / Édes enyelgéssel repedeznek játszva körülöd, / A szerelem mennyét feltárja Dióne előtted, / S karjain andalgó örömeiben renget az égnék.” Sőt: még a szintén sapphicumban zengő, nosztalgikus *Barátomhoz* [sömjéni Káldy Pálhoz] címzett ódában is (1804) az *Ad Veneremre* emlékeztet a felsorolás, holott az ifjúságnak és „kíséretének” nem a megjelenéséről, hanem az enyészetről van szó: „Íme, lassanként lefoly a virágkor, / S gyenge rózsáink vele elvirítanak; / A kies Tempék, Örömek, Szerelmek / Véle enyésznek.” Id. kiad., 65–66; 74–75; 69. Ami a *tárgy* azonosságát illeti: *Venus*hoz s még inkább *Cypris*hez szóló verseinek igencsak hasonlítaniuk kellene az *Ad Veneremre*, sokkal inkább, mint *A bonyhai grottának*. A *Cypris*hez pl. szintén nyolcsoros (ún. mottóvers), miniatűr óda; a laza kapcsolódási pontok viszont csupán a *hívás* – (többszöri) *felhívás* (*transfer te – lebegi körülem*), valamint a *varázsövednek bájai* motívum, mely az 1,30-as *carmen solutis Gratiae zonis* részletére utalhat vissza. Berzsenyi két Venus-versének azonban – *lényegileg* – sokkal kevesebb köze van az *Ad Veneremhez*, mint az említett háromnak vagy *A bonyhai grottának*. Id. kiad., 57; 112–113; 120.

⁹ A Berzsenyi-korabeli szóhasználatban a „legeggyűbb”-nek természetesen még nincs negatív „mellékíze”, csupán a *simplicissimus* tükörfordítása, tehát a jelentése: ’legegyszerűbb’ vagy ’igen egyszerű’. Vö. pl. „...mert a népen és popularitáson nem parasztot és parasztságot kell érteni; hanem azon népet, mely a poézisnak elfogadására el van készítve, és azon szép természetes együgyűséget, mely a régiek jobb költészetét bélyegzi.” (*Poétai harmonistika* 18, id. kiad., 409–411.) Továbbá: „*Dalai hangját »együgyűnek« mondja*. Igaz, keresi olykor a naivul egyszerűt, de máskor a tanult költő mythológiai kép- és szókinccse éppoly fesztelenül telehinti sorait, mint akár ódáiban, – olykor pedig érdekes módon vegyíti a kettőt...” HORVÁTH János, *Berzsenyi és íróbarátai*, Bp., Akadémiai, 1960, 48 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

¹⁰ *Antirecenzió Kölcsey recenziójára* (1817–1818), id. kiad., 201–234; *Levelek* (1795–1835), *uo.*, 479–653.

¹¹ Vö. BERZSENYI Dániel *Összes művei*, kiad., bev. DÖBRENTÉI Gábor, Buda, 1842, I, CXVIII.

¹² *A melancholia* (1803 k.), a *Felsőbüki Nagy Pálhoz* (1807) és *Az élet korai* (később: *Életfilozófia*) (1811) címűeket.

na¹³ költői tehetségétől, felolvasta azokat gróf Bethlen Ádámnénak, akinek különösen *A melancholia* tetszett. „Ah, ez nagyon szép – idézi őt Döbrentei –, kölapra fogom vésetni, s ide tétetem tábláját a grottába, az éppen ide való.”¹⁴

A költő boldog és büszke. Amikor júliusban *apját* tudatja niklai („miklai”) új házába való költözésükről, verseinek kiadásáról és egy bécsi rézmetsző mesternél készíttendő portréjáról, negyedik örömhírként hozzáfűzi: „Egy kis dalom pedig gróf Bethlen Ádámnénak kezébe jutván, úgy megszerette azt ezen erdélyi nagyfényű dáma, hogy darabomat, melynek *Melancholia* a címje, az ő igen szép anglus kertjének egy grottájában kőre vésette. Kedves Atyám Uram, ily temjéneket, ily megtiszteltetéseket még magyar író nem kapott!”¹⁵ Július végén a pesti szeminárium kispapjának, ifjú barátjának, Tatay Jánosnak is megírja ezt az örömhírt – mintegy utóiratként: „Mostanában vevém azon tudósítást Erdélyből, hogy *Melancholia* c. darabomat gr. Bethlen Ádámné annyira megszerette, hogy az ő igen szép kertjének egy grottájában kőre véseti. Édes Barátom, ez az asszonykezekből jövő koszorú nékem igen kedves, osztozzál tehát mint barát ezen örömemben.”¹⁶ Szintén július végén Döbrentei másfél hónappal korábbi levelére is reagál végre. Ez a rövid híradás így végződik: „Mondjad ezután, kérlek, mély tiszteletemet gróf Bethlen Ádámnénak. Versemnek szép kertjébe kiíratását *illeni fog megköszönnöm*. A szépnem ízlése, ha mívelve van, jobban ítél a férfiénál. S az az Erdély hát még magyar világ a főrendűek körében is?”¹⁷ Talán ekkor fogant meg benne a *verses* köszönetnyilvánítás vagy *reflexió* gondolata.

Augusztus 15-én „a kör” bezárul: a költő tudatja Kazinczyval is a hírt, nem mulasztva el, hogy köszönetét fejezze ki. Hiszen a széphalmi mester révén jutott el a vers Erdélybe, s így az ő révén született ez a Berzsényi számára becses és fontos siker is: „Mostanában kapám azon tudósítást Erdélyből, hogy gróf Bethlen Ádámné annyira megszerette *Melancholiámat*, hogy azt egy igen szép kertjének grottájában¹⁸ kőre metszeti. Mely szépen tudnak az asszonyok koszorúzni! Mely édes az ő kezeiből minden! s ím, ezen

¹³ Berzsényi apai ágon rokonságban volt a Döbrenteikkel, amint azt egyik levelében ő maga közli Kazinczyval: „Mondd meg grófnédnak, hogy én néki rokona vagyok Török Magdolna jóbanyámról, ki ugyanazon familiából való. S mely csudálatos, édes barátom, én Wesselényinek, *Döbrenteinek* és Szentmiklóssynak *is rokona vagyok!* Wesselényinek mint Pogány, *Döbrenteinek* mint Ber'senyi, Szentmiklóssynak mint Sándor. Ne ítélj meg, ha azt mondom, hogy ezen szép rokonságommal kevéskedem.” (Az 1814. december 15-én kelt, 60. számú levélből.) Id. kiad., 574 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.). Vö. továbbá MERÉNYI Oszkár, *Berzsényi Dániel*, Bp., Akadémiai, 1966, 272 (Irodalomtörténeti Könyvtár, 19); OROSZ László, *Berzsényi Dániel*, Bp., Gondolat, 1976, 186 (Nagy Magyar Írók).

¹⁴ Idézi OROSZ László, id. kiad., 666 (jegyz.).

¹⁵ Az 1812 júliusában kelt, 37. számú levélből. Id. kiad., 545.

¹⁶ Az 1812. július 27-én kelt, 38. számú levélből. Id. kiad., 547.

¹⁷ Az 1812. július 30-án kelt, 39. számú levélből. Id. kiad., 547–548 (a kiemelés tőlem – Sz. G. Á.).

¹⁸ A határozatlan névelő értelemzavaró helyen áll; vagy olyan latinizmus, amit „keretező szórendnek” szokás nevezni, vagy egyszerűen a költő figyelmetlensége. Az előző két levélben szerepel helyesen: *a kert egy* (= egyik) grottájáról, nem pedig *egy* kert grottájáról van szó.

szép koszorúmat is Néked köszönhetem! Ha ismered ezen grófnét, kérlek, *karacterizáld le nekem.*¹⁹

A szóban forgó „kis dal” a költő egyik korai szentimentális (elegico-)ódája, *A melancholia*. Azon túl, hogy az ifjú grófné lelkületéhez, „karacteréhez” igen közel állhatott, mi mondható el róla?

Horváth János a „sugalló erőket magasztaló költemények” közé sorolja, melyeket – témájuk különbözősége ellenére – az *ihletrokonság* azonos körbe von.²⁰ „Sugalló erő” mindenekelőtt a *magányosság*; belőle táplálkozik a *szerелеm*, a *melankólia*, s ő vonzza a *Múzsához* is a „szébb lelket”, amely így, eme erőktől áthatva, a leendő örök harmónia bizonyosságával képes *vigasztalást* nyújtani másnak is a gyászban s önmagának is a további sorsesemények közepette.

A „Múzsá-verseknek”²¹ is aposztrofált csoport eme kiinduló darabja tárgyilag tehát a *Magányosság*, mely a költő legkorábbi verseinek egyike. Az 1796 és 1804 közötti periódusban 54 verset írt,²² s ezek tematikusan tíz kisebb csoportba sorolhatók. A hazafias ódák, a Dudi- és az Emmi-szerелеm darabjai, a jeles személyekhez (vagy tájakhoz) írt ódák és himnuszok, a Berzsenyi-féle „Carmen saeculare” s a korszakzáró búcsúversek között – nagyjából szimmetrikusan – helyezkedik el egy korábbi „múzsavers”-sorozat s egy másik, kissé későbbi keletkezésű, elszórtan található „múzsavers”-csoport; ez utóbiba ékelődik – egymás után – a három elmúlás-vers. Az említett költemények időbelisége, versformája és tematikai összefüggései így szemléltethetők:

¹⁹ Az 1812. augusztus 15-én kelt, 40. számú levélből. Id. kiad., 549 (a kiemelés tőlem – Sz. G. Á.). – Az erdélyi történelmi magyar családnak két ága – az Iktáriak és a Bethleniek – közül az utóbbihoz tartozott gróf (Bethleni) Bethlen Ádám, aki valószínűleg gróf (Bethleni) Bethlen Ádám József (1724–1772) lovas tábornok fia (vagy unokaöccse) volt. Vö. *Révai Nagylexikon*, III, Bp., 1911, 241. – Felesége szintén híres család – a Gyulaiak – leszármazottja. Közülük gróf Gyulai Ignác tábornok, horvát bán a napóleoni háborúk többszöri kitüntetettje; gróf Gyulai József – Bethlenné apja – pedig Mária Terézia háborúiban vett részt. Az ifjú nő tehát nem véletlenül szerepel *A bonyhai grottában* mint a *hérok leánya*, vö. id. kiad., 693 (jegyz.). – Berzsenyit érthetően kíváncsivá tette a verséért rajongó erdélyi fiatalasszony személye. De sajnos kár volt Kazinczyt „faggatnia”. Ha eleget is tett a költő kérésének, a levél nem jutott el Berzsenyihez. Döbrentei viszont – kéretlenül! – „lekaracterizálta” (legalább nekünk) gróf Bethlennét: „Fenkölt gondolkozású hölgy ez, gyönyörűen beszél magyarul, és csak inkább a legjobban úgy. Hangulata csendben, bizonyos önérzettel és érzékenyen foly, s innepélyt gerjeszt. Lelkülete nagyszerűekre vonja, érzelmeiben büszke... [A nagyszabású szabadkőművesek körében] az érdekes tárgyakra figyelés fogékony elméjében korán felgerjedt.” *Előszó*, DÖBRENTÉI G., id. kiad., CVII. – Berzsenyi tudós monográfiája hozzáteszi: „Birtokán a fiatal özvegy új ízlésű kastélyt emeltetett s egy angol stílusú szép kertet is terveztetett »csinos tapintata [= ízlése] szerint«. Döbrentei éppen kertjében, grottájában találta, virágai között. Ott olvasta fel neki a *Melancholiát*... Még 1842-ben megvoltak a köre vésett sorok a grottában.” MERÉNYI, i. m., 272–273.

²⁰ Vö. HORVÁTH, i. m., 70–71.

²¹ Vö. MERÉNYI, i. m., 166 sk.; OROSZ, i. m., 94 sk. A találó kifejezést a továbbiakban „múzsavers” alakban használom.

²² A kronológia a MERÉNYI-féle kritikai kiadást (Bp., 1979) követi. Vö. id. kiad., 778.

I. verscsoport	1796 után	<i>Téti Takács Józsefhez</i>	sapphicum	
	1799 körül	<i>Osztályrészem</i>	sapphicum	
	1799 körül	<i>Horác</i>	asclepiadeum secundum ²³	
	1799 körül	<i>Amathus</i>	alcaicum	
	1799–1803 között	MAGÁNYOSSÁG	sapphicum	
II. verscsoport	1799–1804 között	<i>A szerelem</i>	kétütemű 12-es (abab)	
	1803 körül	Vigasztalás	kétütemű 10/9-es (abab)	
	1803 körül	Mulandóság	kétütemű 8/7-es (abab)	
	1803 körül	A halál	kétütemű 10/9-es (abab)	
	1803 körül	A MELANCHOLIA	kétütemű 10/12-es (abab)	
	1803 körül	<i>A Múzsához (I.)</i> ²⁴	kétütemű 8/7-es (abab)	
	1803 körül	<i>Horatiushoz</i>	sapphicum	
	1800–1804 között	<i>Melisszához</i>	sapphicum	

A korábbi és a későbbi verscsoport tagjai – a különbségek mellett – elég nyilvánvaló párhuzamot mutatnak egymással. Az *első* csoport öt verse időmértékes – főleg sapphicum –, a *második* verscsoport öt verse főleg keresztrímes ütemhangsúlyos, de a két utolsó darab verstanilag (is) visszaul az első csoportra (ismét sapphicum). Az összetartozás, illetve a megfeleltetés, a „folytatás” igénye fedezhető fel *tárgyilag is* a költemények között. A két centrális darab, a *Magányosság* és *A melancholia* „körül” egyrészt a szerelem triptichonja: az *Amathus*, *A szerelem* és a *Melisszához*, másrészt a halhatatlan római költő emléke előtt tisztelgő iker-vers: a *Horác* és a *Horatiushoz*, valamint három, leginkább csak „múzsaversnek” minősülő költemény található. A tematikai *átfedéseket* is figyelembe véve viszont úgy tűnik, hogy három-három „múzsavers” öleli mintegy körül a közbülső hetet, melyek a *magány*, a *szerelem*, az *elmúlás* és a *melancholia* témájával alapozzák meg, festik alá, tartják egyensúlyban a „múzsaverseket” s teszik *szemléletesen* egységessé, egyszersmind tagolhatóvá a 13 korai verset.²⁵

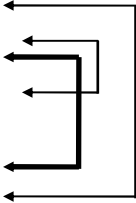
²³ A négyféle *asclepiadeum* számozása nem egységes. Ez az ún. *asclepiadeum secundum* vagy *alterum*, vö. BORZSÁK (1975) id. kiad., de a magyar verstani szakirodalomban *tertium*nak szokás nevezni. A ma leginkább használatos Szepes-Szerdahelyi-féle nagy verstanban viszont *asclepiadeum primum* – talán a fontossága vagy a gyakorisága miatt: három *kis aszklepiadészi* és egy *glükóni* sor alkotja a strófát. A *Horác* is ilyenekből áll. Vö. SZEPES Erika, SZERDAHELYI István, *Verstan*, Bp., Gondolat, 1981, 328–330; id. kiad., 780–781.

²⁴ Ezzel a címmel két költeménye ismeretes. Mivel ez a korábbi, alkalmilag (*I.*) számmal jelöltem. *A Múzsához (II.)* jóval később, 1809-ben keletkezett; érdekessége, hogy ismét sapphicum.

²⁵ MERÉNYI ugyan *A melancholia* és *A Múzsához* című verseket is a „mulandóság-versek” közé sorolja („A boldog idilli korszakban az élet »megfoghatósága«, klasszikus zártsága, harmonikus hangulata uralkodott. Itt már újra a nagy, romantikus problémák jelentkeznek. [...] A feladat most már nem a boldog, de zűlkörű

A verscsoportok *tematikai váza* ezek után:

I.	költészet	(3)
	szerelem	(1)
	<i>magány</i>	(1)
II.	szerelem	(1)
	[elmúlás]	(3)
	<i>melankólia</i>	(1)
	költészet	(3)

Ha a bizarrnak tűnő „párba” állítás nyomán párhuzamosan olvassuk a darabokat, a megfeleléseken túl világosan láthatjuk a szemlélet és a verselés alakulását, azt a fejlődést, amely Berzsenyi költői gyakorlatában nyolc év alatt bekövetkezett. A tematikai előzmények tehát – az időben visszafelé – messzire vezetnek. A „műzsaversek” viszont *együttesen* – s ebben Horváth Jánosnak tökéletesen igaza van – a *Magányosság*hoz kötődnek legerősebben, mintegy abból eredeztethetők. A *Magányosság* vezérszólamait bontotta ki külön-külön a költő 1802 és 1804 között oly módon, hogy a későbbi verscsoport centrális darabja *A melancholia* lett, míg a többi költemény a magány „társainak”: kísérőjelenségeinek és következményeinek „festői” részletezése.

A verscsoportok központi darabjainak szemrevételezése érdekes megfigyelésekre ad alkalmat.

*Magányosság*²⁶
(1799–1803 között)

Égi csendesség fedező homálya
Leng reád, ó szent Egyedülvalóság!
S szívemet békés kebeledbe inti
Mágusi vessződ.

A világ lármás vigadó-helyéről,
Mint az elfáradt utazó, pihegve
Térek *ernyődhöz*, s fejemet lehajtom
Lágy mohaidra.

*A melancholia*²⁷
(1803 körül)

Te a *setét erdők* vadonjain
Szeretsz álmadozni, oh Melancholia!
A puszta vár bús omladékain
Nyögdelő lágy szellő néked harmónia.

A felhőkbe nyúlt gránit ormai
S az elzárt völgy néked legkedvesb nézőhely,
A halvány hold s gót falak kormai
Bájoznak tégedet *mágusi erővel.*

jelen igénylése és igenlése, hanem a mulandóság és a halál legyőzése a szépség, az alkotás, a művészet által”), de közvetlenül ezután pontosítja, finomítja ezt az állítását („...a költő olyan lírai hős alakjában jelenik meg, aki tudatában van annak, hogy élete az elmúlással végleges kapcsolatban van [...] Elcsügged az elmúlás erőinek láttára, és szívét mélabú hatja át. De ez a mulandóság-érzés végül mégis az élet erőinek igényléséhez vezet: a művészet szép látszata által. *Nem az élettelen életrekeltő Pygmalion többé a lírai hős jelképe. Vágyai, reményei a Múzsza alakjában öltének testet*, amely megmenti számára az élet értelmét és szépségét”). MERÉNYI, i. m., 139 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

²⁶ Id. kiad., 29–30 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

²⁷ Id. kiad., 47–48 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

Itt vagyon bátor menedéklakása
A szabadságnak s *nemes érzemények*:
Itt nem aggathat rabigát reájok
A buta köznép.

Itt fakad *laurus*-koszorúja minden
Bölcsnek és minden *magasabb daloknak*,
Itt az ártatlan *szeralem s vidámság*
Zöld amarantja.

Légy, Magányosság! *vezetőm s barátom*.
Csendes ernyődhöz sietek nyugodni
Itt lelem Plátót, Xenophont s Ilissus
Myrtusa berkét.

Téged óhajtlak, ha szemembe' reszket
Bánatos lelkem kiütő panasza:
Téged a *legszebb fiatalka* édes
Oldala mellett.

A *mohosult sírkövekre* ledűlsz,
S *mély lelkesedéssel* emeled *hárfádat*,
Az öszült kor képeibe merűlsz,
S édesen elsírod bús elégiádat.

A *vidámság* csak a *valóságnak*
S *szűk jelenvalónak* szedheti *rózsáit*:
De te, karján a szép *Álmodásnak*,
Éled a *jövendőt s a mulmak* óráit.

Oh, te voltál eddig *biztos társam*!
Te intéztél engem józan utaidon,
Ha a *földi vígságtól* megváltam,
Sátorodba intél *csendes* alkonyidon.

Te vontad be az ifjú hűrjait
Egy csendes búsongás gyászos fátyolával:
Te derítsd fel a férfi gondjait
Magányos örömid szép holdvilágával!

A költemények *terjedelme* azonos, *versmértékük* ezzel szemben más: a korábbi sapphicum, a későbbi ütemhangsúlyos sorokból áll: más-más osztású tízesek és kétütemű tizenkettesek váltakozása adja ki a keresztrimes, négysoros strófákat. Értékrendjük ismét azonos, legalábbis szorosan összefügg, de a kidolgozás másfelé kanyarodik, a költő *mást hangsúlyoz*, ennek megfelelően hasonlít és tér el a *lexikai egységek* sora is:

égi csendesség – setét erdők vadonjai [földi csendesség!];
mágusi vessző [a magányé!] – mágusi erő [a holdé, a gót falaké!];
lágymohai [a magánynak; metaforikus] – mohosult sírkövek [konkrét];
A világ lármás vigadó helyéről... – Ha a földi vígságtól megváltam...;
...csendes ernyődhöz sietek nyugodni – ...sátorodba intél csendes alkonyidon;
laurus-koszorúja [a filozófiának, a költészetnek] ←
zöld amarantja²⁸ [a szerelemnek, a vidámságnak] ← rózsái [a valóságnak, a
"szűk" jelenvalónak];
vezető, barát [a magány metaforái] – biztos társ [a melankólia metaforája];
szabadság s nemes érzemény – mély lelkesedés;
a bánatos lélek [panasza] – csendes busongás [gyászos fátyola];
magasabb dalok – hárfá; húr;
a *legszebb fiatalka* [mellett is a magány óhajtása] – *magányos örömei* [a melankóliának].

A két vers közös kulcsszavai tehát: *csend* (és béke) – *magány* – *költészet* (magasabb dalok, hárfá, húr) – *derű* (öröm) – *bánat*, busongás – *védettség* (kebel, menedéklakás, ernyő, sátor) – *varázserő* (mágusi vessző, mágusi erő) – *társ* (vezető, barát; biztos társ).

²⁸ „...amarant – tarajos bársonyvirág; nem hervad el, megtartja a színét.” Id. kiad., 1115.

Ha a közös motívumokat, kulcsszavakat a végletekig, egyetlen értékcsoporthoz sűrítjük, kiderül, hogy ugyanarról a dolgról van szó: *a lírai én számára a magány az egyetlen óhajtott állapot*; érzelmi felszabadultság, szellemi-lelki függetlenség, alkotás és gondolkodás, mély lelkesültség és csendes busongás, ártatlan (plátói?) szerelem és szép álmód(oz)ás egyetlen lehetséges közege.²⁹ A morális-didaktikus húr alig-alig pendül meg a két versben: csak annyira, hogy a magány „fonákját” is megpillanthassuk.

A *világi láрма és vigalom* után békére, magányra vágyom. De ez a magány nem gyáva menedék, ellenkezőleg: bátorság kell a vállalásához, lelkem s szellemem szabadságához. Minden, ami érték (bölcsség, költészet, szerelem, derű), a magányból fakad. Magányra vágyom, akár sírhatnék is, akár a szerelmesemmel vagyok – sugallja a korábbi vers.

Am ha nagyon figyelünk az átkötésre, a közös kulcsszó bizonyosan a *vidámság*, mely mindkét versben a negyedik strófában fordul elő. A korábbi versben a *derű* szinonimájaként az egyik vitathatatlanul pozitív elem, mely nélkül mit sem ér, „élettelen” a többi érték is. A későbbi versben azonban ugyanez a *vidámság* – a *vígság*, *vigalom* szinonimájaként – az értéktelenhez (a szűk jelenvaló rózsáihoz) kapcsolódik, hiszen az abszolút érték ott a melankólia és az „Álmódás”: az életnek mint álomnak a fölfogása, ami már jóval a (pre)romantika előtt is irodalmi és bölcséleti közhely volt.

A két vers értékszerkezetében tehát nincs alapvető eltérés, de *hangsúlyeltolódás* igen: az utolsó két strófa alakzatai világosan mutatják. (A korábbi versben a felszólítást egy záró *párhuzam* követi; a későbbiben a kettős felszólítás: metaforikus *ellentét* – és az egész költemény csattanója.)

Szemléletileg a bánatos (társtalan) és a derűsebb (társas) magány, illetve a szomorú (*melankolikus*) és az örömteli *álmód(oz)ás* egyaránt kíváncsú és alapvető értékek. A korábbi versben elgondolkodtató, hogy a kívánt (felismert?) magány, mivel lelki eredetű, még a szerelmi együttlét idejét is belengi. A későbbiben megrendítő, hogy sem az örömnél, sem a bánatnak nem lehet forrása a „szűk jelenvaló”: az igazi örömet, az igazi bánatot – tehát az *igazi valóságot* – csakis a múltból vagy a jövőből való *Álmódás* (álmodozás, ábrándozás) jelentheti. A korábbi vers mélyebb mondandója az, hogy a *kivételes* („szébb”) lélek nem eredendően, de lényegében mindig magányos.³⁰ A későbbi költe-

²⁹ Merényi Oszkár nagyon szép és találó kifejezéssel „a magány patoszá”-ról beszél: „A vers rokon hangulatú az *Osztályrészemmel*, de későbbi keletű. Az *Osztályrészemben* a boldogság és életöröm állapota, a *Magányosságban* a költő magány-keresése, a meg nem értők elleni tiltakozása, a »magasabb lelkek« társasága utáni vágyódás jut kifejezésre. [...] Klasszikus magány, de telve van mégis romantikus nyugtalansággal. [...] Magánya elszigeteltséget jelent, de nem a történelmi valóságtól történt elszakadást. Csak magatartását szabja meg: fölébe kerekedik korának, nem kötik a kortársak kicsinyes marakodásai vagy túlekedései. [...] A magány sok tekintetben »megszépítő messzeség« volt Berzsenyi számára. *Képessé tette arra, hogy megnagyítson mindent, ami csak eszmeileg lehetett nagy, s zavartalanul megőrizze költészetének ünnepélyes, szinte »szakrális« jellegét.*” MERÉNYI, i. m., 121; 125–126 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

³⁰ Ettől a gondolatától egy hajszálnyira van a romantika egyéniségkultuszával összefüggő „titán”-ember büszke magánya. Ezen túlmenően a 20. századi bölcseletnek az a sejtése (felismerése?), hogy a modern, nagyvárosi ember (mi több: maga az ember, a *mindenkori ember*) ontikusan magányos, szintén ebből az előzményből eredeztethető.

mény lényege viszont az az ősidők óta fel-felbukkanó, de nyugaton leginkább Calderón óta ismerős gondolat, hogy az élet: álom,³¹ amit a szentimentális szemlélet nem ezen az elvont filozófiai síkon ragad meg, hanem konkretizálja, s ezáltal részben el is tér tőle, nevezetesen: a valóságos (igazi) élet az álmok, ábrándok, a nosztalgiák és emlékek virtuális, mély lelki világában keresendő,³² nem a felszínes, nyüzsgő, „szűk jelenvaló”-ban. A korábbi vers jelen időben mozog, bár az ódai felszólítás közvetetten mindig utal a jövőre is. A későbbiben a „jelen(való)”: „szűk”, értéktelen, sőt – a való(ság) szinonimájaként – pseudo-létező; az igazi élet az Álmodás (álmodozás, ábrándozás), ám ennek belső valója sosem lehet a jelen, csak a múlt vagy a jövő. (A jelenről, erről a pillanatról – valóban – sohasem álmodozunk.) Mindkét esetben egy állandósult állapotról – legalábbis annak a vágyáról – van szó. Az előbbi versben – láthattuk – ez az állapot- vagy inkább létforma a magányosság.

Mindezeknek megfelelően az utóbbi költeményben a melankólia sem egyszerűen lelkiállapot, inkább létállapot: állandósult pillanat. Összefügg a magánnyal, de több annál. A szentimentális életérzés és világkép központi fogalma és „kelléke”; az eksztázis tükörképe, mely a dionüszoszi maineiától és az apollóni fényes, tiszta ihletől egyaránt távol eső, egyfajta passzív eksztázis,³³ de mindenképpen különleges, a „szebb lelket” a valóságtól eltávolító, abból kiragadó állapot.

A melankólia szülője és feltétele a magány, szülöttje és társa a szépre való fogékony-ság és a vele való foglalatosság, tehát a szerelem és a költészet.

A melankólia egy klasszicista szemében khthonikus erő: nem is sejti, hogy az ő „olümposzi” tökélye és harmóniája hívta életre; egy romantikus szemében viszont kaotikus (értsd: ösztönös) enerváltság: nem hinné, hogy az ő kozmikus (értsd: tudatos) enerváltságának és világfájdalmának előképe.

A melankólia eredendően kontemplatív; lényegétől éppúgy távol áll a fennkölt kinyilatkoztatás és a minták piederstálja, mint a szenvedélyes rétorika és a bozontos eredetiség. Szemlélődése ugyanakkor a nagyobb összefüggések feltárására képes, „apokaliptikus” kontempláció.³⁴

³¹ Berzsenyi ismerte Calderónt, valószínűleg ezt a művét is. Vö. *Poétai harmonistika* (1833), id. kiad., 416.

³² Vö. pl.: „S egy szebb lelki világ szent óráit élem...” *Levéltöredék barátnémhoz* (1804 után), id. kiad., 75.

³³ A passzív eksztázissal (azaz a melankóliával) szemben valóságos, igazi ihletről és elragadtatásról van szó *A Múzsához* (II.) című költeményben (1809); ebben a két költészetisten együttes jelenlétére utal Berzsenyi, sőt az ötödik strófában szereplő laurus-ág és a hatodik strófát záró borostyán között *expressis verbis* is: „Mély sugallásod kiemelt magamból, / Sátorod csendes kebelébe intett, / ... / S Léthe áradt rám! elemésszik a föld, / Lelkes étellel ragad édenébe / Delius, s mellem magasabb erővel / Kezd dagadozni.” Id. kiad., 102 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

³⁴ Merényi Oszkár elemzése megfontolandó gondolattal erősíti *A melancholia* kapcsolódását a műzsaversekhez: „Az a mélabú, amely *A Melancholia* c. költeményben kifejezésre jut, nem a kor sablonos melankóliája, hanem berzsenyies, hősi, romantikus érzelm, amelyből lelkesedés és alkotás fakad, s csaknem egyértelmű a Múza sugalló hatásával. [...] A melankóliához való ragaszkodás: a költészethez való hűség, a kivételes lelkiállapotok ihlető ereje utáni vágy, amelyből megindultsága forrásait merítette. (Egyúttal fontos vallomás is ifjúkori költészetéről.) A vers a megszemélyesítés egyik remeke. Finom, átszellemült mozzanatok festésével tudja a költő életre kelteni képzeletünkben a *Melancholia* nemtörvényű, műzszerű jelenségét.” MERÉNYI, i. m., 144 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.). Orosz László a „költőszerep, költőideál” tekintetében *A melancholia*

A két költemény közötti *hangsúlyeltolódás* nem csupán az álmodozásra alkalmas – *magányos*, illetve *melankolikus* – létállapot érzékeltetéséből adódik. A párhuzamba állítható motívumokon (kulcsszavakon) túl láthattuk a *vidámság* kétarcúságát: kétféle értelmét és értelmezését. Érdeemes „synoptikusan” megfigyelni a *két elűtő versszakot* is: a korábbi vers harmadik és a későbbi negyedik strófáját.

Magányban létezhetnek igazán nemes érzelmek és szabadság; filozófia és költészet. A magánnyal szemben ott van a „buta köznép”, a szabadsággal szemben a „rabiga”. Bár Platón, Xenophón vagy Ilissos (bölcselet, történet, vallás) emlegetése nem Berzsenyi egyéni leleménye,³⁵ nagyon jól kifejezi a *felvilágosult klasszicista* és a *szenzimentális izlésváltás* egyik pillanatát.³⁶ Nem egyszerűen a klasszikusok hön óhajtott „társaságáról”, a klasszikus műveltség, értékrend és minták elfogadásáról van szó, hanem inkább arról, hogy *ezek választják el, védik meg* a „szebb lelkeket” a külvilágtól, a nyers, műveletlen, „buta köznép”-től. A váratlanul kihívóra változó hang, a „göggös” minősítő jelzők (*lár-más, buta*) és a politikus színezetű *rabiga* szó egy klasszicista elemekből építkező, de szenzimentális „töltésű” kontextusba illeszkedik. Mindenképpen felhívja magára a figyelmet: csaknem voltaire-ien indulatos, csaknem romantikusan dacos. Ugyanilyen *elűtőnek* érezhetnők a *szűk jelenvaló rózsáinak* emlegetését,³⁷ a köznapi valóság degradálását a másik szöveghelyen. Itt a költő a melankólia ellentétéről „moralizál” aforisztikus rövidséggel. A *vidámság: csak valóság, silány ébrenlét, szűk jelen, ám a melankólia:*

és *A Múzsához* című verseket elűtőnek tartja az „amathusi” versektől (*Amathus, Melisszához, Az én Múzsám*): „Ebben a verstípusban [ti. az „amathusiban”] lépten-nyomon Horatius példamutató, ihlető, bár jelentősen átszíneződő hatását kellett megállapítanunk. De a közismert, évezredek költészetébe-gondolkodásába fölszívódott horatiusi képek, szentenciák mellett máshonnan valókra is rámutathatnánk. Korukban helyüket nem lelő emberek nagyon régi, gyakran hangoztatott nézete az, hogy csak a magány növelheti fel az emberben az embert, csak az egyedüllét vezethet igazi életbölcsestre. [...] *Az emelkedett lelkek magányosságának megszőkott társa*, sőt emelkedettségének szinte mértéke és bizonyítéka a szelíd mélabú, a *melankólia*. Berzsenyi szép ódát is írt hozzá. Kitűnően megérezhetjük, láthatjuk ebből, mennyire más – a közös gyökér, a világtól való rejtőzködés, a magány kedvelése ellenére is – a *melankólia* világa, mint az *amathusi*. Virágos rét, csörgedező patak helyett a setét erdők vadonjai; a görög mitológia helyett várrom, halvány hold, gót falak, mohosult sírkövek; antik mérték helyett rímes forma; Horatius helyett Matthisontól való átvételek. A *melankólia* azonban komor képei ellenére is *édes baj*, éppúgy *vigasztaló hatalom* a költő életében, mint az *Amathus múzsája*.” OROSZ, *i. m.*, 103–105 (a kiemelések tőlem; az utolsó előtti harmadik mondatot kettős gondolatjellel tettem érthetőbbé – Sz. G. Á.). Vö. továbbá Wéber Antal idevágó tanulmányának több megállapítását, pl.: „A klasszicizmus számára az érzelm s a szenvedély disszonáns, fatális tény, a szenzimentalizmusban viszont éppen az elfojtott szenvedély, a ki nem élt érzés a torzulás, a tragédia forrása.” *A szenzimentalizmus*, vál., szerk., bev. WÉBER Antal, Bp., Gondolat, 1971, 73.

³⁵ Vö. MATTHISON, *Der Genfersee*: „Mein Geist an Xenophons und Platons Hand sich des Ilissus Mirtenhaine träumte.” Id. kiad., 663 (jegyz.).

³⁶ „...a szenzimentalizmus a klasszicizáló hagyományt nemcsak, s talán nem is elsősorban azzal rombolja, hogy a vallomás, a kitarulkozás szeszélyes érzelmi logikája megbontja a merev poétikai szabályokat, hanem szemléletével, a stabil világ- és erkölcsi rend kiépült szerkezetébe belevitt érzelmekkel, amelyek itt már nem megsértői a rendnek, nem bajt hozó szenvedélyek pusztán, hanem létezésünk egyenértékű elemei.” WÉBER, *A szenzimentalizmus*, *i. m.*, 73.

³⁷ Érdekes, hogy a két szöveghelyet szinte összekapcsolja *A halál* című versnek ez a két sora: „Rabláncok a földi szenvedések / [...] / Rózsaszálak a gyönyörűségek.” Id. kiad., 46.

álmodás, a lélek magasabb rendű *ébersége*, tágas múlt és jövő. Másról van szó? Nem, „csak” hangsúlyeltolódásról: ugyanannak a szemléletnek más-más vetületéről.

szabadság (korlátlanlás, korlátatlanság) $\longleftrightarrow$ *rabiga* (korlátoltság, korlátozottság);
múlt és jövő „átélése” (mélység) $\longleftrightarrow$ *a szűk jelenvaló megélése* (felszínesség);
csendes, magányos öröm (egyensúly, harmónia) $\longleftrightarrow$ *lármas, társas vigadozás* (féktelenség, diszharmónia).

A motivikus és lexikai egyezések éppen az *elűtő strófák* révén lesznek még láthatóbbak, pregnánsabbak. A *melancholia* is a *Magányosság* értékrendjét visszahangozza, ám kevésbé klasszikus, inkább kísérletező módon. Kísérlet a 10/12-es ütemhangsúlyos, rimes, strófaalkotó „disztichon”. Kísérlet a konkrétabb, közvetlenebb, „bizalmasabb” hang; kísérlet a klasszikus ódának (pre)romantikus elégiába „hajlítása” s az ódai „kellékek” csaknem teljes elhagyása. Nagyon jellemző – már a korábbi verseiben is – a gondolatalakzatok ritmizálása: a párhuzamos–ellentétes szerkesztésmód, amiben Berzsenyi – Vörösmartyék fellépéséig bizonyosan – utánozhatatlan volt.

A *melancholia* több okból is kedves lehetett gróf Bethlennének. Egyrészt bizonyára *azonosult* a benne foglaltakkal. Másrészt a grottába helyezés gesztusa a *műalkotásnak* is szólhatott; ahogy bizonyos műtárgyak nemcsak díszítik, hanem értelmezik is az adott teret vagy természeti környezetet, úgy ez a költemény sem egyszerűen *tetszett* neki, hanem esztétikailag, hangulatilag, *lényegileg* oda, *abba a térbe illőnek érezte*: számára „az éppen oda való” volt. Végül: a kölaphra vésett szavak *jelenléte* és „mágusi ereje” a csöndes sétákra, olvasgatásra, álmodozásra nyilván hajlamos ifjú nő számára a vadregényes park grottáját egyfajta szakrális térré, a Melankólia „illően díszes szentélyévé” avatta. A *melancholia* megírásától azonban még tizenegy, a Döbrenteinek írt válaszlevél-től pedig csaknem két év van hátra A *bonyhai grotta* születéséig.

Verseinek 1813-as, első kiadása után, tehát már 1814 elején Berzsenyi így panaszkodik Döbrenteinek: „A poézisról én valóban lemondtam, mert érzem, hogy helyzetemmel egészen ellenkező. A poézishoz egész lélek kell. Én mint gazda és négy gyerek apja, érzésimnek magamat egészen soha által nem adhatom, s elíg, ha bár csak prózában is munkás társatok lehetek. Azonban gróf Bethlen Ádámné csakugyan megszegeté ezen feltételemet, s azzal a szép koszorúval, melyet múzámnak nyújtja, ismét dalra fakasztott. Éreztem, mely gyönyörűség ily lelkeknek tetszeni s örömet szerzeni. *S ha zenghetek még olyat, melyben kedveteket találjátok, ezen nemes hölgynek köszönjétek azt.*”³⁸

A kettős élet lehetetlensége, a költői „erő” – az ihlet – kimerülése ezentúl (egészen az episztolák korszakáig) folytonosan visszatérő téma lesz leveleiben. Pedig – ha gyéren is – írogat azért, amint ez a levélmellékletekből is kiderül.

1814 nyarán a nyelvújítási harcokba belefáradt és elkeseredett Kazinczyt vigasztalja. Leveléhez *ekkor* mellékeli A *bonyhai grottát* az alábbi megjegyzéssel: „Ezt már elküldtem a grófnénak, s eddig, tudom, vagy Wesselényi vagy Döbrentei kezéből megkapta.

³⁸ Az 1814. január 5-én kelt, 48. számú levélből, id. kiad., 558 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

*Érzem, hogy igen csekély, de azt is érzem, hogy szívből jött. Ítéld meg timoni szemekkel; én baráti fülekkel foglak kihallgatni.*³⁹

Sógornőjének, a tehetséges Dukai Takács Juditnak írt levele főleg a költészetről szól, s jó tanácsokat tartalmaz az ifjú költőnő olvasmányait illetően. Mellékletként (vagy önigazolásképpen?) neki is elküldi *A bonyhai grotta* szövegét, a következő szavak kíséretében: „A poézis nem egyéb, mint lelki muzsika. [...] A versben szükségtelen szónak sem szabad lenni; annyival inkább szükségtelen daloknak és énekeknek. Nem azon kell igyekezni a poétának, hogy kicsiny és szűk matériáról sokat írhasson, hanem hogy *a legnagyobb s legmesszebb terjedő tárgyakat* és gondolatokat minden lehetséges *rövidséggel, kerekességgel s tömörséggel adja ki*, mint a trombita az öszveszorított hangot; mert csak így hat szívre, és *ez a poézis*. [...] Engem elhagynak lassanként a Heliconnak minden nyájásabb szüzei, s forróbb kebelbe sietnek, mint a szerelemnek tündér istenei. *Íme csak alig csikarhattam ki tőlek ezen kis verset*, melyet azzal az alázatos kéréssel küldök Kisasszony Húgomnak, hogy ha már a Múzsák elpártoltak tőlem, s malasztjokat egészen megtagadják is, kedves Kisasszony Húgom ne kövesse őket, hanem maradjon Barátném, s tiszteljen meg ezután is tapasztalt szíves hajlandóságával, valamint én is a legszívesebb szeretettel és tisztelettel vagyok és maradok kedves Kisasszony Húgomnak igaz szívű barátja s atyafija...” (A lemásolt vers alá írt jegyzet pedig: „Gróf Bethlen Ádámné bonyhai kertjének grottájában vágatta márványra Melancholia című dalomat.”)⁴⁰

A nagyreményű báró Wesselényi Miklósnak írt első levelében a költő máris baráti jobbát „nyújtja” az ifjú címzettnek, s azonnal hozzáfűzi: „A barátságunk egyik legszebb actusa az, midőn barátunkat hibáira figyelmessé tesszük. Mutasd meg, kérlek, e részben is, hogy barátom kívánsz lenni, s *ítéld meg valamint ezt a kis verset* [a Báró Wesselényi Miklós képe című költeményt], *úgy minden egyéb munkámat is*, hogy minekelőtte azokat újra sajtó alá adnám, ízlésedet az enyimmel öszvevethessem, s amint lehet, hibáimat orvosolhassam. »*A bonyhai grotta*« *hibáját így igazítsd*: Hintsenek szent árnyékot s t.”⁴¹

Kaposvári tanár, költő, író ismerősenek-barátjának, Horváth Eleknek is lemásolja *A bonyhai grottát*, s kéri, hogy bírálja meg – más verseivel együtt: „Kedves Barátom! *Az én idegen ég alatt sínlő aloém csakugyan most is hoz néha holmi kis bilingeket*,⁴² fanyarul ugyan, s rajtok ezek bélyege, *de rajtok barátod szíve is*. [...] Pesti barátaim újra ki akarják adni gyűjteménykémet. De kértem őket, hogy várakozzanak addig, míg még egyszer megvizsgálhatom, s amint lehet, kiegészíthetem, s kérlek Téged is, hogy azt olvasd meg, s mindazokat, melyek ízléssel ellenkeznek, add tudtomra azzal az egyenességgel, melyet Tőled méltán várhatok. Én a Te ízlésedről sokat tartok, s égek enyimmel összevetni.”⁴³

Kiadójának, Helmeczi Mihálynak, a „korrektúraival” öt sokszor bosszantó „dühös neológusnak” szintén mellékeli a kis költeményt, a következő kísérszöveggel: „Kedves

³⁹ Az 1814. június 18-án kelt, 53. számú levélből, id. kiad., 565 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁴⁰ Az 1814. július 5-én kelt, 55. számú levélből, id. kiad., 567–568 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁴¹ Az 1814. november 23-án kelt, 57. számú levélből, id. kiad., 570–571 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁴² „...*biling* – néhány szemből álló kis szőlőgerezd”. Id. kiad., 1116.

⁴³ Az 1814. november 29-én kelt, 58. számú levélből, id. kiad., 572 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

Barátom! Régolta óhajtom leveledet, s régolta óhajtom tudni, mint vagy, s mint vagynak az én érdemes pesti barátaim? Írj, kérlek, ne felejsük el, hogy mi barátok vagyunk, s barátoknak kell lennünk. Én mast igen múzsátlan életet élek, s igen ritkán mosolyognak rám *a Heliconi Szűzek*, s igen ritkán nyújtanak ily kis pimplai szálakat,⁴⁴ [...] Ha még abban a szándékban vagy, hogy újra kiadod, tehát írd meg, mikorra készítem el.”⁴⁵

Vajon mi készítette arra az érett, ismert költőt s a megfáradt férfit, hogy a költeménye hátterét igazából nem ismerő, kezdő költőnt versével „traktálja”? S vajon komolyan óhajtotta volna-e, hogy egy művelt, de *nem költő* arisztokrata (aki mellesleg a fia lehetett volna) további verseinek „lektora”, kritikusa legyen? Mi készítette arra, hogy – versei második kiadásának előkészületeire hivatkozva – ily lehetetlen s szánalomra méltó módon toborozzon olvasókat és bírálókat – nem mozdulva ki Nikláról? Rejtély? Korántsem. A romló egészség, a permanens szellemi magány, az egyre lehetetlenebbé váló kettős élet mellett elviselhetetlenné kezdett válni számára a Mester, Kazinczy lassú elhidegülése, egyre látványosabb érdektelensége. Mert azok után, hogy néhány újabb kis versét (köztük *A bonyhai grottát* is) elküldte neki, amaz nem ítélte meg sem „timóni”, sem baráti, de még filantróp szemekkel sem: ritkuló válaszaiban egyszerűen *figyelemre sem méltatta* a költő gyötrődését, kétségeit, alkotói válságát.

Az érzékeny Berzsenyi azonnal megsejtette, hogy kettejük viszonyát illetően valami nincs rendben. Ezért még karácsony előtt – a tehetséges „Dudi” verseinek kommandálása ürügyén – őszinte kifakadással kezdi levelét. „Barátom! Megbájtoltatva követhetetlen szépségű episztoláidtól, ismét episztolát próbáltam. Rostáld meg, kérlek, s taníts meg nyomdokaidda hágni. Már két kis versemet nem méltattad figyelemre, ámbár mindenikben volt szembetűnő hiba is. Ha a barátságunk ezen legszebb actusát meg fogod tőlem tagadni, azt kell hinnem, hogy sohasem voltál barátom, s következésképpen nekem is meg kell szűnnöm eddig való alkalmatlankodásaimtól.”⁴⁶

A bonyhai grottáról való *első rövid megjegyzés* is egy levélrészlet. Fiai egykori nevelőjének, Takácsi Horváth Jánosnak írt levelében panaszkodik a második kiadás hibáira és Helmecczire: „...az ő neológusi dühe csakugyan most sem engedte meg, hogy munkám mocskok nélkül jelenne meg. Így p. o. ezen szavakat: ferdik, fereszt, lebeg, így korrigálta: fűrdik, fűreszt, lebelg. Ugye gyönyörű, újdonság szók? *A hérókat, a bajnokokat mind kiirtotta, és azok helyett hőseket rakott be. Így a hérók leányát változtatta hősek leányá-*

⁴⁴ „Pimplai” [azaz: múzsai]. Vö. „Pimpla, -ae: a Múzsáknak szentelt város és forrás Pieriában.” FINÁLY Henrik, *A latin nyelv szótára*, Bp., Franklin, 1884 (reprint: Bp., Editio Musica, 1991), 1499. – Továbbá: „Pimplea, Pimpleis: a Múzsák mellékneve. (...) Eredetét a hasonló nevű városról vette, mely Macedóniában volt, s melyben Orpheus lakott, vagy pedig a Helicon legtetjén feküdt Boeotiában.” PECZ Vilmos, *Ókori lexikon*, II, Bp., Franklin, 1904, 505. – Berzsenyi a szót minden bizonnyal nem szótárból vagy más szakkönyvből, hanem Horatiusból, az ő egyik „múzsaverséből” ismerte: „...O, quae fontibus integris / gaudes, apricos necte flores, / necte meo Lamiae coronam, / Pimplea dulcis.” *Carm.* I,26,6–9; jegyz.: BORZSÁK (1975), id. kiad., 132–134, és vö. 5. jegyz. is. – A versrészlet IMRE Flóra fordításában: „...Ó, te, ki elhagyott forrást szeretsz, fonj vadvirágot, / fonj Lamiának arany füzérbe, / Pimplea, édes!” HORATIUS, *Ódák*, id. kiad., 50 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁴⁵ Az 1814. december 15-én kelt, 59. számú levélből, id. kiad., 573 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁴⁶ Az 1814. december 15-én kelt, 60. számú levélből, id. kiad., 573–574 (a kiemelés tőlem – Sz. G. Á.).

vá. És ezen *energiás soromat*.⁴⁷ Míg hérió bíborsüveg, így rontotta el: Miglen hősi bíbor stb. Aki tudja, mi különbség van a míg és miglen között, nem fogja csudálni, hogy én azt elrontásnak nevezem. De Helmezy kétségkívül sohasem fogja az ódának stílusát megtanulni.”⁴⁸

S most lássuk végre Berzsenyi „Grottáját”, majd olvassuk együtt a „Melankóliával”!

A melancholia
(1802–1804 között)

*A bonyhai grotta*⁴⁹
(1814)

Te a setét erdők vadonjain
Szeretsz álmodozni, oh Melancholia!
A puszta vár bús omladékain
Nyögdelő lágy szellő néked harmónia.

A felhőkbe nyúlt gránit ormai
S az elzárt völgy néked legkedvesb nézőhely,
A halvány hold s gót falak kormai
Bájoznak tégedet mágusi erővel.

A mohosult sírkövekre ledülsz,
S mély lelkesedéssel emeled hárfádat,
Az öszült kor képeibe merülsz,
S édesen elsírod bús elégiádat.

A vidámság csak a valóságnak
S szűk jelenvalónak szedheti rózsáit:
De te, karján a szép Álmodásnak,
Éled a jövődöt s a multnak óráit.

Oh, te voltál eddig biztos társam!
Te intéztél engem józan utaidon,
Ha a földi vígságtól megváltam,
Sátorodba intél csendes alkonyidon.

Te vontad be az ifjú húrjait
Egy csendes búsongás gyászos fátyolával:
Te derítsd fel a férfi gondjait
Magányos örömid szép holdvilágával!

Lebegjenek, oh grotta, feletted
Ölelkezve pálmák s myrtusok lombjai,
Hintsenek szent árnyékok körülte,
Hintsenek illatot Ilissus bokrai.

S ha majd csendes mohaidon ledül
A hériók leánya magános óráin,
S a szebb lelkek gondjaiba merül,
Oh, fedezd könnyeid, s szárítsd el orcáin.

S midőn karján Melancholiámnak
Az ének nektáros érzésére hevül,
Légy temploma a szelíd Múzsáknak,
S a szférák zengése ömledezzen körül.

Az eddigiek ismeretében különösen hangulatos – és „együgyűsége” ellenére titokzatos – ez a vers. Terjedelmét tekintve éppen a fele *A melancholiának*, külső formáját is ugyanolyan keresztrímes, ütemhangsúlyos, de más osztású tízesek és tizenkettesek alkotják. A kidolgozottság is – mondhatni – azonos mértékű, hiszen *más a költemény célja*.

⁴⁷ Vö. BORZSÁK István, *Nyelvi energia? (Egy klasszikus-filológus nyelvészkalandozásai)* = B. I., *Drama*, IV, Bp., Telos, 2000, 427–430.

⁴⁸ Az 1816. november 10-én kelt, 76. számú levélből, id. kiad., 595 (a kiemelés tőlem – Sz. G. Á.).

⁴⁹ Id. kiad., 120.

De mintha kölaphra készült volna; mintha ezt is gróf Bethlenné grottájába szánta volna a költő. „Érzékeny kézsorítás” – ahogy később nevezi –, de nem véletlenül beszél *harmadik* személyben a grófnéról s fordul *második* személyben a grottához. Nem a grottához: a „dámához” szól ő, de éppoly áttételesen, ahogyan az évezredek költői hagyományban már sokszor előfordult. A neki kedves, fontos személy számára kedves, fontos dolog vagy hely megszólítása igazán nem Berzsenyinél, még csak nem is a reneszánsz idején, hanem valahol a hellénisztikus költészetben kezdődött. Éppen azért „érzékeny kézsorítás”, mert – a köszöneten túl, melyet az allúziók hivatottak kifejezni – a költő mintha „összebeszélne” a természet e darabjával, hogy gondoskodjék a „hérók leányának” lelki-szellemi harmóniájáról helyette is – hiszen ő távol van.

Nem zárható ki a szerelem, legalábbis a *szerelem* – vagy valamilyen definiálhatatlan vonzalom – *gondolata*, ami szintén motiválhatta Berzsenyit. Szerelemről azonban – főleg nyíltan – nem írhatott (ez tolatkodó faragatlanság lett volna), csak leheletfinom utalásrendszerrel érinthette azt, a költészetéről viszont – mely bizonyára Bethlenné legkedvesebb időtöltései közé tartozott – közvetlenül („mondva”) is és képekben („festve”) is szólhatott, s nem utolsósorban megemlékezhetett önmagáról és korábbi verséről – az átviteli mágiához hasonló módon: *A melancholia* című verset személyesítve meg a grófné oldalán, de önmagát képzelve a vers „helyébe”.⁵⁰ „Compliment” a grófnéra vonatkozó két kifejezés (*hérók leánya; szebb lelkek*); ugyancsak finoman bizalmasak a rá vonatkozó – rímzőként is szolgáló – igék (*ledül, merül, hevül*); „átviteliek”, azaz nem minden erotikától mentesek a grottához szóló kéréseket kifejező igei-igenévi alakok (*lebegjenek, ölelkezve, hintsenek, fedezd, szárítsd, ömledezzen*) és így tovább. A grottához intézett sorokban annyi sóvárgás, annyi kimondatlan (mert kimondhatatlan) vallomás feszül, hogy joggal feltételezhető: nem véletlen, hogy a költő oly izgatottan akart minél többet megtudni a versét mélyen értő, sőt meghitt környezetében elhelyező ifjú grófnéról.

A vers egyszerűsége, könnyed lüktetése megkapó; a költő empátiája egyértelmű anélkül, hogy hangneme fárasztóan szenvelgővé válna, holott semmivel nem mond kevesebbet, mint az „eredeti”. Hasonlót, hasonlóan fontosat mond, de másként, minthogy érződik: tudatosan alkalmi verset – nem többet, nem is kevesebbet –, de *igényes alkalmi verset* ír.

Ha ezek után most párhuzamosan olvassuk a Grottát a Melankóliával, látjuk, hogy – Berzsenyi szavaival – „amaz erre alludál”, sőt: a Grotta szókészletében ráismerhetünk a többi „múzsaversre” is; a grammatikailag domináns imperatívusok pedig szinte *mágikus*

⁵⁰ A „karján” vagy „karjain” kifejezés Berzsenyinél legtöbbször eleve átvitt értelmű; a költő (talán Matthiason hatására) nagyon kedvelte. Vö. „Jer, jer, karjaidon segélj / ösvényedre!” (*Virág Benedekhez*, 17 sk.); „Vidd el karjaidon lobogó fátyloddal az elzárt / régi sötétségnek titkos küszöbére...” (*Horváth Ádámhoz*, 9 sk.); „S karjain [Dióné] andalgó örömben renget az égnek” (*Az ifjúság*, 12); „S Plató karján emelkedik / Égi lelkesedésre [a szív]” (*Az este*, 12,3–4); „Socrates karján mosolyogva oktat” (*Téti Takács Józsefhez*, 3,2); „Itt a forró lelkesedés / Plutarch karjára dülve...” (*Mulandóság*, 5,3–4); stb.; valamint *A melancholia*-ban is: „De te karján a szép Álmodásnak...” Itt szintén „csak” szókép, de ez nem teszi érvénytelenné, amit a mágikus „átvitelről” gondoltunk, sőt...

hívássá teszik a mindössze tizenkét soros szöveget anélkül, hogy túlterhelnék obskúrus – esztétizáló vagy moralizáló – fordulatokkal.

Motivikus és/vagy lexikai egyezések

Idézet (cím, strófa/sor)	Allúzió <i>A bonyhai grottára</i>
Lebegj körültem, Mennyei, oh lebegj! (<i>Cyprishez</i> 2/1.)	1.: <i>Lebegjenek</i> , oh grotta, feletted
Ott lebeg már az öröm szárnyain... (<i>Vigasztalás</i> 4/1.)	
vezetsz... Delphi magasb pálmavirányihoz (<i>Orczy árnyékához</i> 10–11. sor)	2.: Ölelkezve pálmák s myrtusok lombjai,
S virágzó zöld pálmák árnyékain / örök élet lelke ... (<i>Vigasztalás</i> 4/3–4.)	
S örökké zöld pálmáiddal / feded bé ösvényemet (<i>A Múzsához</i> (I.) 2/3–4.)	
A myrtusillatokban / Amor s Dióne karján... (<i>Esztihez</i> 2–3. sor)	
...a myrtus- s amarantszigetek / felett arany aether... (<i>Vigasztalás</i> 5/1–2.)	
S pályádon Eros myrtusi lengjenek (<i>Kisfaludyhoz</i> 4/2.)	
Áon [Boiótia] myrtusligetein... (<i>A Múzsához</i> (I.) 5/3–4.)	
Zöld myrtuskoszorúd [legyen] pályám szép reménye (<i>A szerelem</i> 7/3.)	
Elysium myrtusligetévé változik a föld (<i>Az ifjuság</i> 16. sor)	3.: Hintsenek <i>szent</i> árnyékot körülted,
(a <i>szent</i> jelzőhöz számtalan jelzett szó kapcsolódhat B.-nél!)	4.: Hintsenek illatot <i>Ilissus</i> bokrai.
Itt lelem... Ilissus myrtusa berkét (<i>Magányosság</i> 5/3–4.)	
Ilissus virulmányain / rengetnek szép álmaim (<i>A Múzsához</i> (I.) 6/3–4.)	
<i>A melancholia</i>	
3/1. sor: A mohosult sírkövekre ledűlsz	5.: S ha majd csendes mohaidon ledül
4/4. sor: Éled a jövődöt s a multnak óráit	6.: A hérók leánya magános óráin
3/3. sor: Az öszült kor képeibe merűlsz	7.: S a szebb lelkek gondoljaiba merül,
3/4. sor: S édesen elsírod bús elégiádat	8.: Oh, fedezd könnyeid, s szárítsd el orcáin.
4/3. sor: De te, karján a szép Álmodásnak	9.: S midőn karján Melancholiámnak
3/2. sor: S mély lelkesedéssel emeled hárfádat	10.: Az ének nektáros érzésére hevül,
5/4. sor: Sátorodba intél csendes alkonyidon	11.: Légy temploma a szelíd Múzsáknak,
1/4. sor: Nyögdelő lágy szellő néked harmónia	12.: S a szférák zengése ömledezzen körül.

Jól látható, hogy a tizenkét soros költeményből nyolc sor tényleg allúzió *A melancholiára*, az első strófa pedig – legalábbis lexikailag – nem kötődik a korábbi költeményhez. A többi említett verset is figyelembe véve azonban a „hiány” megszűnik: ez a vers nem csupán egyes elemeiben, hanem egészében allúzió: nemcsak *A melancholiára*, hanem a többi „múzsaversre” (sőt más, hasonló tematikájú Berzsenyi-versre) is alludál. Kulcsszavai megtalálhatók a korábbi versek egyikében vagy mindkét verscsoport több szöveghelyén is.

Íme a költő „legeggyűgyűbb” verse. Valóban igen egyszerű, minthogy *A melancholia* írása idején gyakorta előfordul elemekből, motívumokból áll; új elem, új motívum

ebben nincs. De az erdélyi grófné számára kedves költemény „építőkockáit” (más kombinációban) összerakva írni meg egy köszönő-köszöntő verset – ez már *inventio poetica*: önfeledt játék is, nem csupán „rájátszás”, s ajándéknak sem utolsó. *Ez volna tehát első kérdésünk nyitja*, de a végső válasszal még várjunk!

Vajon fölvehető-e *ilyen jellegű* költemény egy költő „komoly” verseinek második kiadásába? Berzsenyi úgy gondolta, hogy igen, mert egyrészt az első kiadásban sem csupán „komoly” költemények kaptak helyet, másrészt mert Kazinczy „timóni” tekintetének elvesztése nem járt szükségképpen saját ítélőképességének elvesztésével is; a mindenképp *saját magához szigorú* és igényes költő, ha nem is pontosan tudta, de csalahatatlannul *érezte*, hogy mi érdemes a közlésre, és mi nem.

1816-ban tehát megjelenik verseinek gondosan előkészített, de – nagy bánatára és mérgére – mégsem hibátlan második kiadása.⁵¹ Benne – az újonnan szerkesztett IV. könyvben – új remekművei: hat episztola, egy epigramma, egy óda. Ám kötetének ez a része – mely leginkább tarthatott számot az irodalmi közvélemény és az olvasók érdeklődésére – éppen a „legegyügyűbbel”, *A bonyhai grottával* kezdődik s a „legbonyolultabb” gondolati költeménnyel, az egész kötetet is lekerekítő *Vandal bölcsességgel* zárul. *A Grottát* keresve sem lehetett volna jobb helyre beszerkeszteni, mint ahová – időrend szerint! – került. A nagyszabású episztolák élén, azok tövében sem tűnik érdektelennek vagy irrelevánsnak. Méltó „női” párja ugyanis a szintén elementáris feszültségeket sejtető, de azokat keserű iróniával semlegesíteni – vagy legalább humanizálni – igyekvő, „férfias” *Vandal bölcsességnek*.

És ekkor jött egy ifjú titán, aki – a Mester büvköréből szabadulni akkortájt még nem tudván és nem is akarván – szigorú *klasszicista kanón* szerint készült megmérni az újonnan megjelent kötet művészi súlyát és mélységét.⁵² E kritika jogos és igaztalan momentumainak elemzése itt nem lehet feladatunk,⁵³ a költő reflexióinak és apológiáinak szemrevételezése sokkal inkább. Berzsenyinek egy ideig tudomása sem volt a recenzió megjelenéséről; késve, 1817 szeptemberében jutott a kezébe. De miként „Kölcsey rossz órában írta, Berzsenyi rosszban olvasta. Mindketten válságban, meghasonlásban voltak” – írja Orosz László.⁵⁴ Valóban: a keszthelyi Helikon-ünnepségeken való részvétele (azaz február) óta betegeskedett; júniusban haláleset szomorította („Szegény Öreg Anyám Aszszony megholt” – írja apjának); Kazinczyval március óta szünetelt a levelezésük. Kellett-e ennél több ahhoz, hogy a recenzió „rossz órában” érje?

⁵¹ BERZSENYI Dániel *Versei*, kiadta egy kalauz értekezéssel megtoldva barátja HELMECZY Mihály, 2., bőv. kiad., Pest, 1816, 203, XLIX. – Az 1813-as három könyvből álló kiadást bővíti ki – *horatiusi mintára?* – egy IV. könyvvel, melyben az utolsó három év tíz verse kapott helyet – a következő sorrendben: *A bonyhai grotta*; *Báró Wesselényi Miklós képe*; *A temető*; *A Pesti Magyar Társasághoz*; *Döbrentei Gáborhoz*; *Dukai Takács Judit*hoz; *Vitkovics Mihályhoz*; *Barátnémhoz*; *Helmecci Mihályhoz*; *Vandal bölcsesség*.

⁵² KÖLCSEY Ferencz, *Berzsenyi Dániel versei* (első megjelenés: Tudományos Gyűjtemény, 1817. július) = K. F. *Munkái*, kiad., bev. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin-Társulat, 1903, 177–185 (Magyar Remekírók, 14).

⁵³ Erre vonatkozóan Berzsenyi – és főként Kölcsey – monográfiái elegendő adalékkal és fejtegetéssel szolgálnak. Vö. pl. MERÉNYI, *i. m.*, 303–329; OROSZ, *i. m.*, 195–204; HORVÁTH János, *Kölcsey Ferenc* = H. J., *Tanulmányok*, Bp., 1956, 154–206; SZAUDER József, *Kölcsey Ferenc*, Bp., 1955; stb.

⁵⁴ OROSZ, *i. m.*, 195.

Első „dührohamát” Kazinczyn vezeti le. A Mester is kénytelen hörpölni a keserű pohárból: olvasnia kell egykori pártfogoltja ellenséges kirohanását újabb s legígéretesebb tanítványa ellen: „Tisztelt Férjfiú s Barátom! Én a Kölcsey goromba recenzióját csak most kaptam Somsics Miklós úrtól, mert ámbár már kétszer előre fizettem a Tud. Gyűjteményért, mindeddig kezemre nem került. Ez a recenzió annyira áthágta mind a maga határait, annyira megvet minden illendőséget és emberséget, annyira elárulja tisztátalan kútfejét, hogy az okosok előtt maga magát megcáfolja; de mivel igen tudós mínával [= stílusban, modorban] van mondva, s mivel tapasztaltam, mennyit vesztettél Te a Mondolat által, *szükségesnek tartom, hogy magamat oltalmazsam, s szükségesnek tartom literatúránk javára nézve is, hogy ezen garázda szofistát szelídebbé, emberségebbé tenni megpróbáljam. Mert az ily gorombaság végtelen károkat fog okozni, elidegeníti az írástól a legjobb lelkeket*, azokat a lelkeket, kiknek a dicsőség semmi, a gyalázat pedig minden [...] Kettős kötelességem tehát szólani. [...] Add tudtomra azt is, kicsoda, micso-da s hol van mast Kölcsey. [...] Én ennek a pimasznak kamuti [= sunyi, alattomos] szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nekem a pesti kávéházban egy öl nyekegő verseket hozott. A rossz ember, minthogy építeni nem tud, rontani akar.”⁵⁵

Kazinczy azonban nem válaszol. Egyetlen csitító, békítő sor, óvatos vagy tapintatos állásfoglalás sem érkezik tőle.⁵⁶ A költő *magára marad*, hogy „önmagát oltalmazza”, s a „garázda szofistát” megszelídítse. Sebteben készül az inkább indulatos, mint szakszerű első *Antirecenzió*..., melyet telizsúfol – a jogos észrevételek, az ösztönösen megérzett igazságok mellett – tragikomikus vagdalkozással, keserűséggel, sértettséggel, ami őt magát hiteltelenné, „válaszát” pedig közölhetetlenné teszi.⁵⁷

Ezután következik Berzsenyi nagy szellemi kalandja: az alkotóerejét is, önbizalmát is szerencsésebb irányba terelő esztétikai tanulmányok időszaka. Többéves előkészület után megszületik a kompetens második antirecenzió: az *Észrevételek*..., majd eme időszak betetőzéseképpen a *Poétai harmonistika* (1822–1833). Mindkettőt sikerül is megjelentetnie.⁵⁸ Nézzük kissé közelebbről Kölcsey bírálatának főbb általános és jelen vizsgálatunk tárgyára vonatkozó kitételeit – hozzáolvasva az első és a második antirecenzió reflexióit! *A bonyhai grottát ért kritikát illetően: szelídült vagy módosult-e a költő véleménye a hét (áttanult, átolvasott) esztendő alatt?*

A magyar költészetre nézve nem éppen hízelgően: a *poeta és a versificator* közötti különbséggel, valamint a magyar líra vázlatos áttekintésével, megkésetttségének és „szűkösségének” fejtegetésével kezdődik Berzsenyi verseinek bírálata.

Kölcsey mércéje szerint Zrínyiig nem beszélhetünk magyar költészetről; utána pedig „kevés számú resultátumai közé [...] a mi három kedvelteink: Dayka, Himfy és Berzsenyi tartoznak.”⁵⁹ Most következik a költő

⁵⁵ Az 1817. szeptember 8-án kelt, 85. számú levélből, id. kiad., 607–608 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁵⁶ Ehhez bizonyára hozzájárult Berzsenyivel való egyet nem értése is a tiszai és a dunai dialektust, a szonettformát és általában a rimes–időmértékes verselést illetően.

⁵⁷ A közlés megtagadásának okairól vö. id. kiad., 712–713 (jegyz.).

⁵⁸ Az *Észrevételek*... a Tudományos Gyűjteményben jelent meg először, 1825, IX, 98–130; a *Poétai harmonistika* A Magyar Tudós Társaság Évkönyveiben, 1833, I, 247–296.

⁵⁹ KÖLCSEY Ferencz, *Berzsenyi Dániel versei* = K. F., id. kiad., 179 (vö. 52. jegyz.).

dicsérete: „S ez az, a mi ötet mind az általa annyira tiszteltetett Horácztól, mind a nemzet másik ódaköltőjétől, Virágtól, megválasztja. Ő soha nem a tárgytól veszen lelkesedést, hanem önmagától, önmagától ömlik ki minden szó, minden gondolat. Az ő legjobb darabjai közt nincsen egy is, mely reflexiónak következménye volna, minden csupa érzés, minden csupa phantasia, ifjúi erő, ifjúi lángolás, mi ötet a nyugodtabb római lelkű Virágtól, s a hévvel epedő olasz Daykától megkülönbözteti; de még Himfytől is, mert ennek lángja szilaj, csapongó, elborító, s phantasiája óriási s elkapó: Berzsenyi ellenben legsebesb lángjai közt is szelíd, az ő fiatal, vidám lelke a görögök felé röpdés vissza, phantasiája ideális képekkel foglalatoskodik, annál fogva stylusa virágos, kifejezései exaltáltak, például az ilyenekben: [Idézi: *Magányosság* 1/1–4. vv. etc.] [...] Azon művek, melyek szerint Berzsenyinek poetai karaktere rajzoltatott, a Matthison és Horác egyéni stúdiumának szerencsés eredményeik. Az a költő, ki ily ódákat zengett, kevélysége lehet a nemzetnek...”⁶⁰

Antirecenzió... (1817–1818)

1. „A rec[enzens] ítélete szerint tehát én fölülmúltam Horácztól forró lángolással, ömledő bőséggel s magasabb csapongással, azaz a lírai léleknek legfőbb tökéleteivel, mert ezek magokban foglalják egyszersmind az érzelmek legelevenebb festését is, mivel egyedül az *eleven festés* tette azokat ily igen láthatókká... Eszerint tehát ezen karakterisztikában a rec[enzens] a legfőbb lírikusi tulajdonságokat tékozva reám ruháztatva, vigyázzuk [= figyeljük] meg, mint és miért fogja majd azokat rólam letépn...”⁶¹

Észrevételek... (1825)

„De nem látszik a rec[enzens] még azt sem tudni, mely végtelen sokat monda, midőn az első karakterisztikában azt mondá, hogy én Horácztól, Virágtól és Himfytől ömledő bőséggel, magasabb csapongással választam meg magamat, s mégis legsebesebb lángaimban is szelíd tudtam lenni. Mert az ily nagy költőket a poetai lélek főbb emeltségében felmúltni, s legsebesebb lángokban is a szelídséget meg tudni tartani: oly karakterisztika, mely a legnagyobb *zseni* egész karakterét kimeríti. [...] S innét mondja Luden: »Schönheit kann sich in ruhigen Formen zeigen, lebendig aber wird sie erst durch Handlung, und die größte Schönheit eines Kunstwerks offenbart sich im Sturm der Leidenschaften, diese gleichsam zügelnd.«”⁶²

Kölcsey nagyon jól látja, hogy Berzsenyi – *született lírikus*: nem a tárgy, hanem önmaga az ő legfőbb ihletforrása. Szól egyszersmind a *költői fegyvelemről*, mely „legsebesb lángjai közt is szelíddé” teszi Berzsenyit. Nyilván az előbbi véli Matthison, az utóbbit pedig Horatius hatásának.⁶³

⁶⁰ *Uo.*, 179–180.

⁶¹ Id. kiad., 208–209 (a kiemelés tőlem – Sz. G. Á.).

⁶² Id. kiad., 257. Heinrich Luden (1780–1847) német történetíró, filozófus és esztéta gondolata: „A szépség megmutatkozhat nyugodt formákban, elevenné azonban csak a cselekvés által válik, s a műalkotás legnagyobb szépsége a szenvedélyek viharában nyilvánul meg, mintegy megzabolázva őket.” Id. kiad., 717; 1088.

⁶³ Utólag (= az „utókorból” szemlélve) látszik igazán, hogy a kiváló ifjú kritikus „gyengéje” nem annyira a saját, mint inkább a kor – s benne a korabeli kritika – gyengéje. Mindenben-mindenkiben feltétlenül valamilyen hatást keres és vél felfedezni. E szemléletből fakad, hogy számára a *költői karakter* sem más, mint hatások és ellenhatások egymásutánisága és egymásmellettisége, melyek hol erősítik, hol kioltják egymást, vagy – felváltva – egymás fölébe kerekednek. A *tehetségből* adódó költői eredetiség lehetősége a klasszicista ízlésű Kazinczy-tanítványban épűgy nem merül fel, mint korának egészében. De az esztétikai ítélet alapja már nála sem csupán az „örök” (= antik) poétikai kánon, hanem a korabeli költői gyakorlat is. A „diakrón” (ez esetben a horatiusi) mérce már nem kizárólagos, létezik egyfajta „szinkrón” mérce is: Berzsenyi közvetlen elődei, idősebb kortársai.

Az *Antirecenzió*...-ban Berzsenyi félreérti Kőlcseyt, amikor Horatiusra utal. Költői karakterének okát viszont meglepően jól ragadja meg: az „eleven festést”, azaz a *képszerőséget* érzi a lírikus egyik legfőbb erényének, sőt ismérvének.

Az *Észrevételek*...-ben már figyelmesebb Kőlcsey kitételével szemben: pontosan arra reagál, amit kritikusa állít, de mintha itt még az „eleven festésnél” is fontosabb lenne számára a *költői fegyelem*, melyet már nem pusztán a költő, de egyenesen a *költőzseni* egyik „különös ismertetőjelének” tart. A Luden-idézettel is ezt kívánja erősíteni, hangsúlyozni.

A bírálat ezután fokozatosan áttér Berzsenyi költői fogytékosságaira – tárgyunknál maradva – az alábbi részletekben:

„Gyakorlanunk kell, így tanít Goethe, fejünket, szemünket és kezünket. Ez a tanítás festőnek, orátornak s poetának egyformán s elmulthatatlanul szükséges. Idők kívántatnak, míg a művész a maga mesterségének sanctuáriumba léphet, annak titkaival megismerkedhetik... Az is igaz, hogy *a regula még inkább tartozik a geniere, mint más akárkire: mivel a jó és rossz igen gyakran ugyanazon forrásból erednek*. A könnyűség hamar szül gondatlanságot, a nagy erő durvaságot, a fenség dagályt. Innen van, hogy a poetai kitételekben gazdag Berzsenyi gyakran dagályos, feleslegvaló s értelemről üres expressiókra téved el. Az olyan mondásokat, mint: *ének nektáros érzése* s más számtalanokat, oly kinövésekhez lehet hasonlítani, miket az élőfán a nedv bősége okoz, de a gondos kertész kímélés nélkül lehányni szokott. [...] A fentebb kitétetett [= exponált; itt: idézett] s azokhoz hasonló hibákat *publicum elébe nem kellett volna*, kivált egy második kiadásban nem kellett volna *bocsátani*.”⁶⁴

Antirecenzió... (1817–1818)

2. „*A zseni a mester, a theorea* [= 'teoretikus'] *csak tanítvány, a zseninek elég egy intés, a nem-zseninek pedig minden tanítás kevés*. Az ugyan igaz, hogy a zseni többször megszegi az iskola reguláit, mint a tompa pedáns, de abbul nem azt a sete ítéletet kell hozni, hanem csak azt, hogy a zseninek testi-lelki elevensége és tüze ritkán engedi meg az iskolai reguláknak tökéletes megtanulását. A theorea szabja a regulákat, de ezen reguláknak számtalan kifogásait [= kivételeit] egyedül az ízlés formálja, s ez az *ízlés: a zseni*, kit csak a hasonló zseni érthet. [...] *Az erőből származik a dagály, de csak ott, hol ízlés nincs, ahol pedig ízlés nincs, ott zseni sincs*...”
3. „'Hamvvedrek *mohait* bíborral festeni'. A *moha* a régiséget, a bíbor pedig az örömet és életnek színét *festi*, s mindenik szükséges szép [...] '*Ének nektáros érzése*'. Édes helyett nektáros van mondva, s oly semmi, hogy szót se érdemel.”

Észrevételek... (1825)

„Ugyanitt azt is állítja a rec[enzens], hogy a nagy erő durvaságot, a fenség pedig dagályt szül. – Igenis, *ha az erő és fenség mellett ízlés nincs, de hol ez nincs, ott poeta sincs*. Egyébiránt pedig azt látom, hogy *a dagály épp az erőtlenség hibája*: mert ahol az erő természetes, ott az természetesen tudja magát exalálni [= kinyilvánítani, megmutatni]; hanem ahol az csak tanulva van, ott tetszik ki az erőlködés [...]. Innét van, hogy a lélekfestő lant az erőtlenség kezekben meg nem pendülhet, *mert a lélekfestés a poézisnak lelke és teteje*, oda a teória mankója fel nem botorkáz, ott csak a Genius szárnyai csattognak.”

„'Hamvvedrek *mohait* bíborral festeni', azaz: a mulandóságnak, halálnak képeit vidám színbe öltöztetni. A *moha* a régiségnek, a hamvveder a halálnak, a bíbor a vidámnak, szépnek *jelképe*, s mindenik szükséges az egész gondolatnak kimerítésére, még szükségesebb pedig annak *poetái festésére*. [...] '*Ének nektáros érzése*'. A nektáros szintoly szép és sokat jelentő epitheton [...] Ugyanis ha csak

⁶⁴ KÖLCSEY Ferencz, *Berzsenyi Dániel versei* = K. F., id. kiad., 180–181.

4. „*A legnagyobb zseni sem teremthet csupa remekeket, s elég szerencsés, aki csak néhányat mutathat is. De egyéberánt is a könyveket nem a zsenik számára írjuk, hanem a nép számára: miért ne adnánk ki tehát a gyengék kedvéért a gyengébb munkákat is? Aki oly hiú, hogy csupa remekeket akar mutatni, annak remeke nincs.*”⁶⁵

azt mondom: 'ének édes érzése', még akkor csak egy testi érzéket izgatok; de ha azt mondom: 'nektáros', már akkor nemcsak egy mindennapi érzést izgatok, hanem az egész képzelőerőt a legszebb, legideálisabb szemléletekre ragadom, mert a *nektárral* az egész Olympusnak és Heliconnak minden ideái kapcsolatban lévén, egyszerre feltámadnak a lélekben. [...] mindenik [ti. epitheton] a léleknek legpoétaiabb húrjait tapogatja, s mindenik az ideális világ legszebb színeivel teljes.”

„...én igenis felvettem igen fiatalkori munkáimat is, mert oly hiú nem voltam, hogy csupa remekeket akartam volna kiadni. De egyéberánt is, én a poézis publikumát nem egy-két pedántban láttam, hanem a *közönséges középszerű emberiségben*, oly emberiségben tudniillik, melyből mind a felcsigázott tudós, mind a lecsigázott pór egyaránt kimarad; [...] Az ily publikumnak pedig szintűgy tetszenek az én gyermekkori dalaim, valamint legjobb ódáim, melyek között nincs is egyéb különbség, sem koraikra, sem természeteikre nézve, mint az, hogy *a dalokban a szívnek együgyű nyelvén beszéltem, az ódáiban pedig a tárgy természete szerint harsogtam*...”⁶⁶

Kölcsey az arisztotelészi (közelebbről: a nikomakhoszi) etikából ismert alaptörvényt adaptálja a költészetre, s ezt egészíti ki a klasszicista (közelebbről: a goethei) zsenifelfogással, melyre Berzsenyi mindkét antirecenziójában szenvedélyesen, de más-más hangsúllyal reagál. Azt, hogy a zseni a költői mesterség hosszú gyakorlásának következtében válik igazi költővé, nem tudja, nem is akarja elfogadni. Szerinte ugyanis nem az elmélet (a kanón) „begyakorlásának” időmennyisége „csap át” idővel valamely minőségbe, nem ezáltal lesz a képzetlen zseniből igazi, nagy költő, hanem éppen ellenkezőleg: *az ízlés a vízválasztó „poéta és versificator” között, mely nem megtanulható, elmélet(ek)be nem foglalható, s míg a zseninek eleve a sajátja, a nem-zseni – bármily soká gyakorolja is – nem fog rendelkezni vele.* Ez – implicite – azt is jelenti, hogy a „regulák” csakis a nem-zsenire nézve kötelezők: *a zseni* nem a mindenkori kanón szerint dolgozik, hanem *eredetisége* – „ízlése” – *révén, maga alkot új*, a korábbi érvénytelenítő *kanónt*.

A konkrét kifogásokat illetően: feltűnő, hogy Berzsenyi a későbbi antirecenzióban már alaposabban indokolja „üres expressiói” (a *moh*, a *bíbor* és a *nektáros*) használatát. Eszerint pl. a *nektáros* jelző a felidéző ereje – ma úgy mondanók: asszociációs holdudvara – miatt több, mint a köznapi *édes* jelző. Kétséges-e, hogy Berzsenyinek nagyon is igaza van?

⁶⁵ Id. kiad., 211–213; 219 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁶⁶ Id. kiad., 242 sk.; 239; 245 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

Ami a csak tökéletes (hibátlan) mű publikálásának hellénisztikus–klasszicista követelményét illeti, Berzsenyi konzekvens ennek a kanónnak a visszaütésében is, de míg az első antirecenzióban egy durcás gyermek attitűdje érződik, a másodikban ugyanez az attitűd már elméleti „alapvetéssé”: a költészetnek mint „demokratikus”, mindenki számára hozzáférhető és élvezhető közkincsnek (romantikus!) felfogásává alakul át.

Releváns momentum a *tökéletesség* (hibátlan) mítoszának lerombolása, az *eredetiségnek a tökéletesség fölébe helyezése*. A második antirecenzió kitétele talán abból a szempontból a legfontosabb, hogy – figyelmesen olvasva – végső soron nem is a tökéletlen áll szemben a tökéletessel – mint Kölcsey véli –, hanem a „kis dal” az ódával, az „együgyű” a fenséggel stb., vagyis Berzsenyi itt a költészet egyik meghatározó sajátosságára: *tárgy és műfaj, műfaj és hangnem korrelációjára* hívja fel recenzense és az olvasó figyelmét. Az már más kérdés, hogy *A bonyhai grotta* – mint konkrét mű – megfelel-e ennek, vagy sem. Hamarosan meglátjuk.

„Ő minden kifejezésbeli bősége mellett is a gondolatokban s érzésben szegénynek látszatik, azaz, hogy ő némely gondolatokat, némely érzelmeket a lehetséges hévvel önt ugyan ki, de ezen gondolatok, ezen érzelmek szűk körben forognak, s igen sokszor fordulnak elő. Az ő versei nem felette nagy számban vagynak, mégis a *Bonyhai grotta* című dal, a *Melancholiára* nézve; *Amathus a Melissához íratottra* nézve stb. nem egyéb visszaemlékezésnél. S az a sok aetheri, nektár, nektáros, virány, virúlmány, *Ilissus*, *Socrates*, *Plato* stb. melyek szünet nélkül előfordulnak, s szünet nélkül azon ideákat s érzeményeket hozván magokkal, fordulnak elő, bizonyosságot tesznek Rec[enzens] ítéletének igaz voltáról.”⁶⁷

Antirecenzió... (1817–1818)

5. „Ezen vádakra tehát ez a felelet: *A bonyhai grotta* *A melancholiához* csak úgy közelít, hogy *amaz erre alludál, de ez az allusio szükséges*, mert az a célja a dalnak; a tónusnak hasonlóságát pedig egyedül az okozta, hogy *én a dámának ugyanazon a tónuson akartam tiszteletet adni, amely tónus néki megtetszett*. Hogy az ily subtilis [= finom, gyengéd] kedveskedést által nem láthatta a rec[enzens], hogy ezen ódákban az értelmek egészen különbözők, s következésképpen, hogy ezen vád egészen helytelen, azt valóban csudálom. *Amathus* és *Melissza* között van hasonlóság, de korántsem oly nagy, mint *Horatius*nak legalább húsz ódáiban, úgyhogy az ő ódáinak fele egyebet nem mond, mint az ő isméretes kedves filozófiáját: *’Élj s örülj’*. [...] a lantosnak mezeje sokkal szűkebb, mint más poétáké, s a lantosok között pedig legszűkebb az enyim, mert *én csak a legnemesebb érzéseket akartam énekelni*. Ha én oly bordalokkal, szemtelenségekkel, pajkosságokkal bé akartam volna lantomat mocskolni, mint *Horác*, úgy természet szerint nekem is tágabb

Észrevételek... (1825)

„Ide az a felelet, hogy vajon az ily semmi lehet-e argumentuma a legbelsőbb karakterisztikának, kivált akkor, mikor ez a semmi nem is igaz? – mert *A bonyhai grotta* csak úgy közelít *A melancholiához*, hogy azt említi, de egyéberánt azzal semmi köze nincs. Ugyanis *A melancholiában* a *Melancholiát* éneklek, *A bonyhai grottában* pedig megköszönöm a széplelkű grófnénak, hogy *Melancholiámat* grottájában köre vágatta. Mely szerint szükségképpen kelle ugyan *A melancholiát* említenem és arra visszaemlékezni; de az ily visszaemlékezést az úgynevezett poétai visszaemlékezéstől meg nem választani éppen oly nagy hiba, mint amilyenekre recenziót visszaemlékeztetni már meguntam. [...] Én, ki nem bordalokat énekeltem, hanem [...] ideális képekkel foglalatostkodtam, szintoly szükségképpen szorultam oly gyakran azon ideális szavakra és nevezetekre, valamint *Horác* a *Falernumra* és *Masicumra*.”

⁶⁷ KÖLCSEY Ferencz, *Berzsenyi Dániel versei* = K. F., id. kiad., 183 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

mezőm lett volna, s nem szorultam volna annyiszor egyforma tárgyra.”

6. „Egész munkámban a *nektár* kilencszer, *Ilissus* háromszor [ti. jön elő] [...], Horác pedig a Falernumot és Massicumot nem ennyiszor, de tán százszor is említi... s mondhatjuk-e azért érzéketlen ostobának, mint engem a szemtelen recenzens? [...] *Én az ódának legmagasabb fogásaira próbálgattam a magyar nyelvet emelni, s ezen legmagasabb hangok kívánták azt, hogy én a legcifrább s legideálisabb szavakat válogassam, s minden köznapit kerüljek. Ez a magas hang okozta mind tárgyaiimnak egyformaságát, mint a sok aethert és nektárt. Ez a vád tehát [...] az én legfőbb poétai érdmem.*”⁶⁸

„...egész gyűjteményemből kiszedegetvén azon szavakat, úgy találtam – salvo errore calculi –, hogy az 'aetheri' hatszor, a '*nektár*' hatszor, a '*nektáros*' kétszer, a '*virány*' tízszer, a '*virulmány*' ötszer, a '*Plato*' négyszer, az '*Ilissus*' háromszor, 'Socrates' ötszer fordulnak elő. [...] a legnagyobb költőknek is vannak bizonyos kedvenc szavaik, szólásaik, képeik és uralkodó érzelmeik, melyekkel nemcsak gyakran élni, hanem visszaélni is szoktak [...] A *nektáros* és *Ilissus* pedig kétszer-háromszor fordulván elő, szót sem érdemelnek. [...] egészen más az egyes szó, más a költői kitétel. Az egyes szavak és ideák csak szereik a festésnek, de a *költői kitétel* már festmény, azaz meghatározott, megoszt-hatatlan értelmű és érzelmű gondolat.”⁶⁹

Az *allúzió* (= 'rájátszás', célzás) és a *reminiscencia* (= 'visszaidézés', áthallás, utóérzés) közti különbséget kettejük közül Berzsenyi érezte pontosan, s így e fogalmakat is ő használta helyesen, nem Kölcsey. *A bonyhai grottát* érintő főbb kifogásokra adott refutációk Berzsenyi antirecenzióinak lényeges pontjai.

Az első antirecenzióban kétséget kizáróan igaza van, amikor az *allúziót* dala céljának mondja, s jól érzi, hogy elsősorban „tónusbeli” allúzióról van szó: *A melancholia hang-* nemére való rájátszás az elsődleges, s ez vonja maga után a versek szókincs- és kifejezésbeli egyezéseit is; fordított esetben ez nem feltétlenül lenne így.

A második antirecenzióban az *allúzió* mint fogalom már nem is szerepel; a cáfolat még árnyaltabbá válik, egyrészt mert a két vers tárgyának különbözőségére irányítja recenzense figyelmét, másrészt mert rávilágít a köznap és a költői *reminiscencia* közti különbségre, és ismét vitathatatlanul igaza van: *A bonyhai grotta* nem költői, hanem – a tárgy természetéből adódóan – köznap értelemben vett „visszaemlékezés”.

Kölcsey egész bírálatából alighanem a gondolati és érzelmi „szűkösség” és az önis-métlés „vádja” fáj leginkább Berzsenyinek. Nem kompenzálta ezt még az sem, hogy bírálója elismerte az ő „kifejezésbeli bőséget”, azaz költői nyelvének gazdagságát.

Az első antirecenzió Horatiusszal szembeni látszólagos tiszteletlensége valóban csak látszat. Berzsenyi a legnagyobb lelkesedéssel, rajongással szerette, sőt bálványozta Horatiust; két ódáján kívül megfogalmazta ezt több más írásában is.⁷⁰ Itt tulajdonképpen Horatius „carpe diem”-etikáját hozza fel bizonyítékként a „lantos poéta”, azaz a lírai

⁶⁸ Id. kiad., 223–224 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁶⁹ Id. kiad., 248–249; 254; 251–253; 256 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

⁷⁰ Legszebben az ifjú költőtársnak, Szentmiklóssy Alajosnak írt levelében (1814 októberében): „De arra kérek, hogy pályádon ne engem válassz mesterednek, hanem azt a nagy elmét... Horatiust, kinek én is csak egy erőtlén tanítványa vagyok, ki mindaddig a lírának egyetlen egy s utolérhetetlen mestere. Gondolod, hogy Horatiust értem. Ezt tanul szünet nélkül, ezt soha kezeidből le ne tedd.” Id. kiad., 569.

költő általában vett tematikai „szűkösségére”, sőt úgy véli: ő maga az utánozhatatlan Horatiuson is „túltesz” abban, hogy tematikája még az övéénél is szűkebb: a legszűkebb. A legszűkebb, de nem a „Recenzens” ítéletének értelmében: nem gondolatilag s főként: nem érzelmileg szűk! Berzsenyi *a tematikai és hangnembeli sokféleséget alárendelte a minőségnek: a tárgy magasságának és az érzelmi vagy gondolati tartalom mélységének*. Az itt olvasható pár sor talán legszebb költői önvallomása. A „*paulo maiora canamus*”⁷¹ önmagára nézve kötelezőnek tekintett parancsa egész költészetének kulcsa, legmélyebb lényege: őszinteségéhez nem férhet kétség. Eme „legfőbb poétai érdemének” megkérdőjelezése, félreértése (sőt talán fel nem ismerése) fájhatott neki legjobban recenzense bírálatában.

Ehhez az eszmei magassághoz képest a higgadtabb és szakszerűbb második anti-recenzió érvelése – melyből az említett gondolatsor kimaradt, és helyébe a „józanabb” szóstatisztika került – gyakorlatibbnak, de erőtlenebbnek, „gyalogosabbnak” tűnik. Ám-bár ebben is van egy a korábbihoz képest új, tárgyunk szempontjából fontos és tökéletes definíció. Eszerint „az egyes szavak és eszmék” csak eszközei („szerei”) a képalkotásnak („festésnek”); *a kifejezés* („kitétel”) viszont már nem a szavak mennyiségileg összeadódó halmaza, hanem *minőségileg más: költői kép* („festmény”). A költői kép lényegét („*festmény, azaz meghatározott és megoszthatatlan értelmű és érzelmű gondolat*”) sem Berzsenyi előtt, sem utána nem fejezte ki illettebben és pontosabban senki.

„Innen van, hogy némely darabok teljeselek lévén ragyogó kitételekkel, csak látszanak valamit jelenteni, de valósággal minden érzeménnyel s minden értelemmel általában üresek. [...] *a Bonyhai grotta* s némely mások, hasonlítanak azon alakokhoz, melyek a Laterna magica visszasugárzása által a falon mozogni látszanak ugyan, de valósággal ott nincsenek. Ezen *gondolati s érzeménnyel keskeny körből* lehet azt kimagyarázni, hogy Berzsenyi magát már egészen kimerítettnek lenni látszatik, s *talán elérte*, noha még igen jókor, *a határt, melyet a természet a poeta és nem-poeta közt vona*, s a mit utóljára a legnagyobb, leglelkesebb költőnek is elérni kellett.”⁷²

Antirecenzió... (1817–1818)

7. „Ami a Szonettet és *Bonyhai Grottát* illeti, én azokban hibát nem látok, s ha látnék, szintűgy kimondanám. *A tárgy mindenikben kicsiny, s következőképpen az értelem sem lehet nagy*. De egyébránt is *ily poétai billetekben* [= levélkében] vagy *complimentekben* [= bókokban] nagy értelmet, titkot, kánont okos ember keresni nem szokott. [...] *Kivált mikor dámának írunk, nem volna-e ízetlen pedantság valami tudós hangon írni*? Ezekben az *a poézis, hogy én asszonyokhoz asszonyi hangon írtam*. A Szonett a legjelentősebb s legkarakterizálóbb *képekkel teljes óda*, melyet én egyik legkötelesebb munkámnak tartok, *a Bonyhai Grotta* egy

Észrevételek... (1825)

„De úgy gondolom, *aki tudja, mi a poézis, az nagy értelmet és nagy érzést az ily kis naiv darabokban és poétai complimentekben nem keres*. A legjózanabb esztétikusok szerint is az ily kis darabok, mennél kevesebbé tanítanak, annál többet tanítanak, azaz megtanítják az érzés és képzelődés józan utait és módjait, s megtanítják a poétai értelmet és érzést az *ízetlen szentimentál grimaszoktól választani* [= megkülönböztetni]. *Kivált dámáknak valami tudós hangon írni complimenteket*, csak oly ízlés volna, mintha Napóleon az éjszaki királynét szajkó és koránvaló cseresnye helyett a maga kedvenc mozsarával akarta volna meglepni. Ezen gúnyolt darabok

⁷¹ Publius VERGILIUS Maro, *Ecl.* IV,1.

⁷² KÖLCSEY Ferencz, *Berzsenyi Dániel versei* = K. F., id. kiad., 183 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

érzékeny kézszorítás, melyet érez az, aki a Melancholiát érezte”

8. „A poéta kétféle: az egyiket a hiúság teszi poétává, a másikat pedig az ifjúi forróság; ez csakhamar kiforrtja magát, s csakhamar elmondja Flaccusszal: *‘Nec lusisse pudet, sed non incidere ludum’*,⁷⁵ a másik ellenben, mivel a hiúság határt nem talál, még utolsó ősz napjaiban is kénytelen édeskésen selymegni, s a szép szemekről madrigálozni. Hála tehát geniusomnak, hogy ezen nyomorúságtul megőriztett!!!”⁷⁶

között legegységűbb A bonyhai grotta, de mégis több van ebben is mondva, mint Horácnak ugyanily tárgyú ódájában [...] Horác név szerint hívja az isteneket Glycera Larariumába, én pedig azokat jelképeikben hívom, s ez poétaibb hívás, mint amaz, csakhogy a pálmát, myrtust s t. meg kell a bodzabokortól választani. Horác megelégszik a hívással, de én messzebb is terjeszkedem. Így van a dolog a többiekkel is; *mindenütt festve, nem pedig mondva van a gondolat*,⁷³ mely nem hibája, hanem fő karaktere a poézisnak.”⁷⁴

„Mivel én sem azt nem tudom, mi a poéta, sem azt nem értem, mint merítheti ki magát a poéta, sem azt az ellentmondást meg nem fejthetem, hogyan érje el a poéta *igen jókor* a határt; tehát minderre csak azt mondom, hogy ez nem egyéb, mint *recenzió stil*. [...] Mert mikor a recenziók a verbumban várost, a csapongó ódában együgyű beszédet, a poétai elbeszélésben truvadori románcot, az originálban fordítást, a *naiv complimentekben szentimentál dagályt*, szentimentál episztolában pedig naiv flosculusokat keresnek, és *nem találhatnak*: vajon nem örülhetünk-e, hogy nem találhatnak?”⁷⁷

A legszembetűnőbb egy apró ellentmondás az *Antirecenzió*... eme részletének eleje és Berzsenyi korábbi levélrészletei között. Horváth Eleknek így aposztrofálta a *Grottát*: „Az én idegen ég alatt sínlő aloém csakugyan most is hoz néha holmi kis bilingeket, fanyarul ugyan, s rajtok ezek bélyege, de rajtok barátod szíve is...” Helmecczynek pedig így: „Én mast igen műzsátlan életet élek, s igen ritkán mosolyognak rám a Heliconi Szűzek, s igen ritkán nyújtanak ily kis pimplai szalokat.” Mit írt Kazinczynak az újonnan elkészült *Grottáról*? „Érzem, hogy igen csekély, de azt is érzem, hogy szívből jött.” S hogyan célzott rá pár hónappal később, mikor a Mestertől nem kapott választ? „Már két kis versemet nem méltattad figyelemre, ámbár mindenikben volt szembetűnő hiba is...” Itt, az *Antirecenzió*...-ban viszont már „nem lát hibát” a *Grottában*, s ezt a tárgyhangnem konvergenciájával indokolja, és messzemenően igaza van. Amennyivel az *Észrevételek*... több, az éppen kiinduló idézetünk, mely itt, ebben az összefüggésben nyeri el végső értelmét, félreérthetetlen jelentését. A *Grottát* nem azért „ellenpontozza”

⁷³ Itt (kimondatlanul) arra céloz Berzsenyi, hogy Horatiusnál *csak* „mondva van a gondolat”, amiben, természetesen, téved, de tévedésének bizonyítása egyrészt messzire vezetne, s így nem lehet feladatunk, másrészt a Horatius-kutatás már foglalkozott Flaccus e „klétikus hymnos”-ával, annak művészi értékeivel. A tájékoztatóhoz vö. BORZSÁK (1975), id. kiad., 19–20 (bibliográfia) (5. jegyz.).

⁷⁴ A „kör” bezárult: visszaérkeztünk oda, ahonnan kiindultunk!

⁷⁵ A Horatius-sor jelentése, URBÁN Eszter fordításában: „Nem restellem a múlt gyönyörét, restellni való, ha / nem hagy az ember föl vele...” (*Epistulae*, I,14,36 sk.)

⁷⁶ Id. kiad., 226–227.

⁷⁷ Id. kiad., 266–267 (a kiemelések tőlem – Sz. G. Á.).

Horatius kis ódájával, mert az utóbbit degradálni kívánja, hanem azért, hogy érzékeltesse: még a legegyszerűbb „kézszorításban”, költői bókban is igazi költő, aki pontosan érzi a költemény milyenségének és céljának optimumát vagy aptumát.

Összegzőképpen elmondható, hogy *A bonyhai grotta tárgya ódai* (egy istenség rituális vagy akár jelképes áttelepítése), ez az ódai tárgy azonban *csaknem szétfeszíti* az „együgyű” *dal műfaji kereteit*, de a költő még e kereteken belül maradván is képes tovább, „messzebb” (a képiség, sőt „jelképiség” felé) terjeszkedni; a *hangnem* pedig részben a tárggyal, részben a műfajjal (sőt: valamelyest a költemény „eredetijével” is) konvergál: fennkölt, mint az *Ad Venerem*-óda, ugyanakkor keresetlen, közvetlen, „naivan egyszerű”, mint általában a dal (sőt elégikus hangvételű is, mint az, amire alludál: *A melancholia*). A hagyományosan konvergens hármasság: *tárgy – műfaj – hangnem* eme „keveredése”, divergenciája már jellegzetesen posztklasszicista, preromantikus sajátosság; nem csoda, ha Kölcsey ízlése ellen való volt. A szándéka szerint klasszikus, megvalósulását tekintve modern mű a magyar költők közül senkire nem jellemző annyira, mint éppen Berzsenyire. Költői gyakorlatában egyszerre követője és megtagadója Horatiusnak; poézisről vallott felfogásában egyszerre egyívású és szögesen ellentétes közvetlen elődeivel és kortársaival. Esményeit tekintve klasszikus, hajlamait, tehetségét tekintve romantikus. Elmélet és gyakorlat viszonyát illetően – a *Poétai harmonistika* lapjain – a klasszikus filozófia (főként Platon) és a klasszicista esztétika (főként Schiller) „örök” talaján, öröknek vallott fogalomrendszerével igyekezett kidolgozni egy új, merőben új alapokon nyugvó (szépség- és harmónia-központú, hellénista, egyszersmind romantikus) esztétikát.

Küzdőtere elsősorban *belső küzdőtér* volt; a külső hatások – elismerések és támadások – csak indukáltak és fokozták ama erők gigászi harcát, melyek *benne magában voltak*, melyek gyötörték s melyektől szenvedett; melyeket érzett, de melyeknek nem volt igazán tudatában. A belső erőkként adekvát *külső erő*eknek: a politika, a szellem, az ízlés erőinek küzdelméről s e küzdelem kimeneteléről is inkább a költő zseniálisan *ösztönös előérzetével*, mintsem a teoretikus „stratégiai” bizonyosságával rendelkezett.

Feltűnő az, hogy mind az első, mind a második antirecenzióban milyen sokszor kerülnek szóba a költő kisebb, „együgyűbb” versei, így *A bonyhai grotta* is. Ezek szorultak ugyanis „védelemre”, szemben pl. a nagy hazafias ódákkal, melyeket még csak nem is érintett a „Recenzens”. Kölcsey kérlelhetetlensége sohasem volt – Berzsenyi esetében sem – tisztességtelen. A remekmű mibenlétéről, a publikumról, a költői igényességről, a kötet szerkesztéséről azonban merőben másként gondolkodott, mint Berzsenyi. Ekkor még „kazinczysabban”, ha úgy tetszik, konzervatívan. Az emberöltőnyi különbség mellett – egymásnak szinte pontos tükörképe a két költő fejlődési görbéje is. Úgy tűnik, hogy az ifjú Kölcseynek kezdetben inkább „theoreának” kellett lennie ahhoz, hogy később az értekező próza és a nagy versek zsenije lehessen, míg a robosztus „miklai” gazda – autonóm zseniként indulván – „theoreává” (is) kényszerült válni, hogy zseni (és autonóm!) maradhasson. Ezért sem értettek – mert nem érthettek – egyet a poézist illetően.

Ezek után már könnyen megválaszolható az első s „rövidre zárható” a második kérdés is. A költő igen egyszerűnek nevezi kis versét; egyrészt mert *alkalmi költemény*, másrészt mert bizonyos értelemben *nem eredeti*, „csak” allúzió, harmadrészt pedig mert a

legősbibb, legkeresetlenebb műfajba tartozik. Ugyanakkor többet mondónak, messzebb terjeszkedőnek mondja, egyrészt mert ő is érzi, hogy éppen műfajilag *mintegy túllép a dal keretein*: az óda és az elégia elemeit is tartalmazza, másrészt mert nem fogalmakban, hanem *képekben szól* („festve van”), s mert – az attribútumok révén – bizonyos értelemben „jelképes”, azaz *metonimikus* is.

Igazolásképpen tekintsük át még egyszer *A bonyhai grotta* szövegét! A „hívás” itt nem rituális: elég szabad és áttételes, tehát tulajdonképpen kissé bonyolultabb (és természetesen modernebb is), mint Horatiusnál. Mert bár *a megszólított a grotta, de a felszólított, az imperativusok címzettje kétszer is változik*:

előbb a lombok és a bokrok (*lebegjenek..., hintsenek...*),
később maga a megszólított grotta (*fedezd..., szárítsd el..., légy...*),
végül a [szférák] zengése (*ömlendezzen körül*).

A határozók, a tárgy, majd az állítmány névszói része viszont az előbbiek *pendantjaként* alakul:

előbb a grottára (*felelted..., körülted...*),
később a „hérók leányára” (*könnyeit..., orcáin*),
végül ismét a grottára (*temploma...*)

irányul a költő által óhajtott történés, cselekvés.

Mégis: milyen értelemben „hívás” Berzsenyi hat imperativusa is? Pontosan olyan értelemben, ahogyan írta: „...én pedig azokat jelképeikben hívom...” Kiket hív? Attribútumaik közül szent növényeik emlegetésével isteneket, istenségeket, vagy még inkább *numeneket*; a lelkületet és a szellemet (a *genius locit*), a déli, pontosabban görög(ös) miliót évokálja („hívja ki”), majd „telepíti át” *varázsénekével* az erdélyi angolkert sziklabarlangjába.⁷⁸ De álljunk meg itt egy pillanatra!

Az óir–kelta, azaz a hyperboreus *faábécén* alapuló *fanaptárban*⁷⁹ – mely még a bronzkorban jutott el a későbbi Hellas, illetve Hispania területén keresztül Britanniába –

⁷⁸ Az életmű egészében jelentéktelennek tűnő költeménnyel – érthetően, de talán nem indokoltan – alig foglalkozott a szakirodalom. Sem Vácz János, sem Horváth János, sem Gálos Rezső, sem Orosz László nem tartotta fontosnak a tárgyalását, legfeljebb az említését. Merényi Oszkárnál viszont nagyon szép, szinte lírai elemzés olvasható a *Grottáról*; ez igazolni látszik mindazt, amiről eddig szoltunk: „A költő fantáziájából építi fel a grottát... Antik vonatkozásokkal magasztja tárgyát. A szerkezet jellemzi a vers epigrammai szépségét. Amit a költő kíván a vers elején (hogy a grotta költői szentéllé alakuljon át), azt íme, beteljesíti az utolsó versszak, mert a Melancholia olvasása, a költészet hatása a Múzsák templomává változtatja át a grottát... Ahogy itt a költő a hely *genius*ának éreztetéséből, a hely hangulatából kibontakoztatja a hősnő ábrándos és széplelkű alakját, és mélabúját a zene és költészet harmóniáiban oldja fel: mutatja, hogy költőnk kis dolgok kifejezésében is sok szépséget tud érvényre juttatni. Jelentős a kifejezés szépsége is: a lágy »l« hangok harmóniája, az »m« alliteráció és az utolsó sorban a hárfaszerű suhanás.” MERÉNYI, *i. m.*, 273–274.

⁷⁹ Antik, középkori és reneszánsz források alapján rekonstruálta Robert GRAVES, *The White Goddess*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1966. Bővített és kiegészített ismertetése: JANKOVICS Marcell, *A fa mitológiája*, Debrecen, Csokonai, 1991, főleg 37–67.

a 20. helyen áll a *pálma*, mely a 14. helyen szereplő *fenyő délszaki mása* (ahogy pl. a magyal a tölgyé, a borostyán a szőlőé, a ciprus a galagonyáé). Ahogy a fenyő (főleg a fekete fenyő: *Pinus nigra*, vagy a lucfenyő: *Picea abies*, esetleg a jegenyefenyő: *Abies alba*) a téli napforduló növénye északon, úgy a pálma (általában és főleg a datolyapálma: *Phoenix dactylifera*) ugyancsak a téli napforduló fája, a születés szimbóluma délen.⁸⁰ A *fenyvesekben* gazdag Erdélybe ugyan mi más varázsolná inkább a „venusi” miliőt, mint éppen „párja”, a pálma?

Ami a *mirtuszt* illeti: hogyan is fogalmazott a költő? „...csakhogy a pálmát és a myrtust s t. meg kell a bodzabokortól választani”, azaz nem árt őket megkülönböztetni. Hogy tudta-e Berzsenyi, milyen találót mondott, vagy sem, immár kideríthetetlen, de az bizonyos, hogy az említett fanaptár 13. helyén szereplő *bodza* (*Sambucus*) örökzöld, délszaki párja: a *mirtusz* (*Myrtus communis*). A mirtusz „mitológiáját” jól ismerjük. *Aphrodité–Venus* szerelem- és tengeristennő szent fája, de főleg a baljós, „halálos” szerelemé, a síríg tartó húségé (ezért válhatott belőle Európában – sémi közvetítéssel – esküvői növény is). A télen halott vegetáció *ura*, *Adónisz*, *Aphrodité*től – örökzöld mirtusz képében – nyeri el a tavaszi föltámadás ígérétét.

A *bodzabokor* Berzsenyi mondatában kétségtelenül pejoratív felhanggal szerepel, de még ez az indulatos „rángás” is ösztönös telitalálat. A *bodza* (*Sambucus*) a 13. holdhónap fája, a 13. tanítvány (Júdás) fája, a római Saturnalia-ünnepek egyik növénye, melynek lombja még decemberben is zöldell: *kiirthatatlan*. Tulajdonképpen közönséges gyomfa, mégis minden „ízében” hasznos volt nálunk is: a szegény emberek italt, fűszert, gyógyszer, cserzőanyagot vagy bútoranyagot nyerhettek belőle. Berzsenyi *poétai értékrendjében* talán éppen ezért: szívóssága, hasznossága, hétköznapiasága, „közönséges” volta miatt ellenpontozhatja a pálmát, a mirtuszt, tehát a többi „gyengébb”, kényesebb, „istenibb”, más miliőre utaló délszaki fafajtákat – együttesen.

Nem tudni, hogy a bonyhai grotta köré képzelt-óhajtott *pálmák* és *mirtuszkok* emlegetésekor Berzsenyinek milyen botanikai és mitológiai előismeretei lehettek,⁸¹ de reflexiójából eléggé nyilvánvaló a *szóválasztás tudatossága*. A *pálma* Niklán, még inkább Erdélyben *egzotikum*nak számított, tehát a miliőt volt hivatva fölidézni, a *mirtusz* pedig nagy valószínűséggel a költő olvasmányáiban, előismereteiben is főleg Venushoz kapcsolódott, tehát a versben is *Venus jelképe* lett.

Az *Ilissus* (azaz Ilissos vagy Ilisos) név: egy kisebb attikai folyó neve – mint motívum – háromszor fordul elő Berzsenyi költeményeiben, s nagy valószínűséggel csak Matthi-son nyomán, aki *Aphrodité–Venus* szent növényével, a mirtusszal, tehát ezzel az isten-

⁸⁰ Érdekes adat, hogy a zsidó újévet követő zarándokünnepen, a Szukkón szereplő csokor (*lüláv*) mindmáig három növényből: fűzfagallyból, pálmaágból és mirtuszágból áll – az év fordulója miatt, minthogy „a fűz a halál, a pálma a születés, a mirtusz pedig a halál és újjászületés szimbóluma.” JANKOVICS, i. m., 55.

⁸¹ Minthogy Berzsenyi könyvtára 1944-ben elpusztult, olvasmányairól, felnőttkori könyvvállományáról vö. MERÉNYI Oszkár, *Berzsenyi könyvtára* = M. O., *Berzsenyi Dániel*, Csurgó, 1938, 6, 236. Iskolai könyveiről, stúdiumairól vö. *Előszó*, DÖBRENTÉI G., id. kiad., 1842, VII; NOSZLOPY Tivadar, *Berzsenyi Dániel és családja*, Kaposvár, 1910; MERÉNYI, i. m., 20–32. A mitológiát illetően pl. bizonyíthatatlan, de lehetséges, hogy ismerte jó „atyafi”-ja és barátja kézikönyvét. KIS János, *Görög és római mitológia*, Pozsony, 1805. Vö. id. kiad., 1043.

nővel összefüggésben említi. A három említésből az első a *Grotta* legrégibb előzményében, a *Magányosságban*, a második a későbbi verscsoport *A Múzsához (I.)* című darabjában, a harmadik pedig éppen itt, vizsgálatunk fő tárgyában található. E három adatból nem feltételezhető, hogy Berzsenyi Matthisonnál többet tudott volna az Ilissus folyóról. Az írott források alapján mindenesetre nem annyira Venusszal, mint inkább a Múzsákkal (s ebből adódóan Apollóval), tehát a költészettel (illetve a vallással) hozható összefüggésbe.⁸² Matthison eme komplex metonímiáját (*Platón, Xenophón, Ilissus*: bölcsélet – történet – vallás/költészet) viszont Berzsenyi mintegy „elaprózva”, egyenként építette bele költeményeibe – valószínűleg a poétai „festést” elősegítendő. A *Genfersee*-ben található összetett szó („*Mirtenhaine*”) kétségtelenül Venust „hívja elő” *A bonyhai grotta* elején is, míg a Múzsák „évkálása” (az „ének nektáros érzése” és a „temploma a szelíd Múzsáknak” kifejezések révén) később, csak az utolsó strófában következik.

Berzsenyi tehát valóban *jelképekben* hívja egy prózaibb (északi) valóság mesésen mesterséges építménye köré az ilissusi illatokat és árnyékokat a magányos „szebb lélek” számára. Valóban a Múzsák szentélyévé, a költészet templomává, a világharmónia zengésének zenetermivé *bűvöli* a „hérók leányának” hideg csendű, mohos grottáját.

Egon Friedell mondja, hogy csak a tehetség sokoldalú; a zseni nem.⁸³ Az a – hol lexikainak, hol tematikainak, hol „gondolatinak és érzeményninek” érzett-vélt – „szűk kör”, amit Kölcsy után is többen a költő szemére vetettek, először is nem szűkösség, hanem Berzsenyi egységes, „egy tömbből faragott”, „monolit” életművének differentia specifikája: a lángelme monotóniája, sőt monomániája, amiről a legszebben ő maga vallott az első antirecenzio idézett helyén; másodszer pedig: a részleteket, az egyes műveket tekintve nem is igaz. Bizonyos verstípusainál megfigyelhető ugyan, hogy pl. az antikizáló és más, rá jellemző alapszók (szófajilag főleg főnevek) néhány jól eltalált s utána állandóan variált melléknévvel jelzős szerkezeteket alkotnak, vagy ha megnézzük az igéket is, húsz-huszonöt „alapigére” megy vissza Berzsenyi szinte valamennyi igealakja, de „mindenütt festve, nem pedig mondva van a gondolat”: a lexikai „szűkösséget” kárpótol a hallatlan sűrűség, intenzitás és erő,⁸⁴ ami valóban *festői* – képszerű, belső látásunkra építő, felidéző erejű –, ugyanakkor néhol *jelzésszerű, áttételes* („*jelképes*”) *értelmű* is. Végül is Berzsenyinél kezdődik az, ami romantikusainknál már teljes fényében tündökölt. A líra alapegysége számára már (újra?) *a kép*; az antik, pl. a mitológiai apparátus jelenlé-

⁸² PAUSZANIASZ, *Görögország (földrajzi) leírása [Periégésis Hellados]*, I, 19, 5: „Athénnek két folyója van: az Ilissos és a kelta folyóval [= a mai Póval] azonos nevű Éridanos, amely az Ilissosba ömlik. Azt mondják, itt, az Ilissosnál történt, hogy a partján játszadozó Óreithiát Boreas [= az Északi Szél] elragadta és feleségül vette; e miatt a rokonság miatt segítette az athénieket azzal, hogy a barbár hajóhad legnagyobb részét elpusztította. Az athéniek más istenek szent folyójának is tartják az Ilissost; így *a partján áll az ilissosi Múzsák oltára* is.” Ford. VEKERDY József = *A görög művészet világa*, I, szerk., bev., jegyz. SZILÁGYI János György, Bp., Gondolat, 1962 (Európai Antológia – Görögország), 157–158.

⁸³ „Alapjában véve ebből áll a lángelme lényege. A tehetség sokoldalú, változéképes, alkalmazkodó és átalakuló; a lángelme többnyire merev, monumentális egyoldalúság. [...] Hiszen éppen ezen az egyoldalúságon és, ha úgy akarják, akár korlátoltságon alapul a lángelme egyszerűsége és utánozhatatlansága.” Egon FRIEDEL, *Az újkor kultúra története*, I, ford. VAS István, Bp., Holnap, 1989, 99.

⁸⁴ Vö. *Antirecenzio*...: „Az én poézisom tűz és erő, s úgy gondolom, az a férfikarakter.” Id. kiad., 227.

te pedig megtévesztő (Kölcseyt is megtévesztette), mert nála már *korántsem csak kellék* – mint Kazinczyéknál –, hanem *egyre inkább kép-alkotóelem* (vagy *képalkotó elem*).

„Ízlések és pofonok...” – szoktuk idézni. A szállóige eleje akár stílustörténeti fejezet-cím is lehetne, mert valóban: *egy korábbi* – ez esetben a klasszicista – *ízlés trónfosztása soha nem mehetett és nem mehet végbe* recenziók és antirecenziók, sértések és sértődések, szópárbajok vagy szópárbajokat helyettesítő tollharcok, azaz *bizonyos „pofonok” elcsattanása nélkül*.

Berzsenyi szép *Grottája* eredetileg nem több, mint „igen egyszerű” *alkalmi költemény*: egy korábbi verséért rajongó „nagyfényű dámának” szánt *ajándék. Érzékeny allúzió* – ama régi *Melankóliára*. 1817 után a költőt a szigorú ifjú kritikus, a fensőbbbségesen epés Kölcsey „kényszerítette” bele abba a furcsa helyzetbe, hogy az egykori *ártatlan „poétai compliment”*-nek széptani védőbeszédet deklamáló prókátora legyen. A költemény írásakor, 1814-ben biztosan nem sejtette, hogy *A bonyhai grottát* pár évvel később gyakorlati esztétikájának egyik szegletkövévé kényszerül faragni, s hogy e „legegyügyűbb” versének *védelmén* szinte művészi elveinek léte vagy nemléte, de legalábbis létjogosultsága fog múlni.⁸⁵

⁸⁵ Ezért bizonyos, hogy Kölcsey 1836-os „engesztelő szövegét” nemcsak a *kegyelet* és az *etikai megfontolás*, hanem a privát *szégyenérzet* és a *belátás* is motiválta. Szégyenérzet, amiért – kritikus létére – *akkor még* nem ismerte föl Berzsenyiben a zsenit, s annak belátása, hogy a költő – azáltal, hogy ösztönösen meghaladta a korizlést – *már akkor* úton volt a halhatatlanság felé. Vö. KÖLCSEY Ferencz, *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett* (1836) = K. F., id. kiad., 251–261.